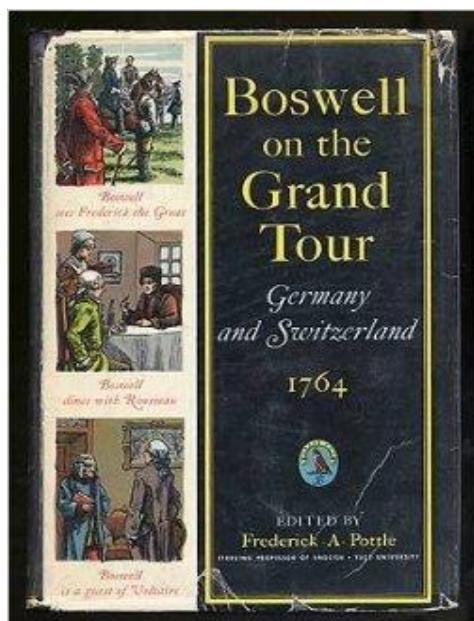

QUARTERLY
PRESS REVIEW
FOR ADVANCED EFL LEARNERS

SUMMER 2014

250 YEARS

a Special Issue on Boswell's Grand Tour (1764)

Side by Side
Grand Tour Találkozás Rousseau-val
by *James Boswell* fordította *Tárnok Attila*

QUARTERLY PRESS REVIEW is an electronic magazine consisting of texts found in the public domain abridged for educational purposes.

Back issues: <http://pressreview.atw.hu>

Correspondence: tarisz@hotmail.com

Side by...

Grand Tour

by *James Boswell*

FRIDAY 23 NOVEMBER. I said last night to Jacob, “Do let us get off once without being hurried.” We did so today. My rogue of a coachman had engaged a Frenchman to go in my machine, and to pay him twelve livres to Bale. I was very angry, and wanted to keep him out. But hearing that he had not paid the coachman, I took him in on condition that he should pay me ten livres and give the coachman nothing. He was a very genteel, clever young fellow, an engraver, who had passed three years in Holland. He was knowing and lively, modest for a Frenchman. We had a good day’s journey to Colmar.

SATURDAY 24 NOVEMBER. We were very gay. Monsieur Boily, my Frenchman, made a very just distinction between his nation and the British. “The English think themselves superior to other people, and hold them in sovereign contempt. The French have no scorn for others. But it is certain that they think themselves superior to all other nations.” He taught me a song. He was a materialist too, forsooth. He made scarcely any distinction between master and servant. He had no judgment to know when to speak and when to hold his tongue.

We now entered Switzerland. They are a phlegmatic nation.

...by side

Találkozás Rousseau-val

fordította *Tárnok Attila*

NOVEMBER 23, péntek

Tegnap este azt mondtam Jacobnak¹: „Induljunk végre egyszer kapkodás nélkül.” Ma reggel így is tettünk. Alávaló kocsisom megegyezett egy franciával, hogy velünk utazik és 12 livres-t fizet Bâle-ig. Nagyon mérges voltam, és azt kívántam, a kocsitetőn utazzék. De mikor meghallottam, hogy még nem fizetett a kocsisnak, beengedtem a fülkébe azzal a feltétellel, hogy 10 livres-t fizet nekem, a kocsisnak pedig semmit. Előkelő, okos fickó volt, rézmetsző, három évet töltött Hollandiában. Jól tájékozottnak és élénknek bizonyult, ahhoz képest, hogy francia. Jó napi utat tettünk meg [Colmarig].

NOVEMBER 24, szombat

Rendkívül vidámak voltunk. Monsieur Boily, a franciám, pontos, szép megkülönböztetést tett nemzete és a britek között. „Az angolok felsőbbrendűnek képzelik magukat másoknál, és úri megvetéssel viseltetnek mindenki iránt. A franciák nem néznek le másokat, mégis eleve felsőbbrendűnek tartják magukat minden más nemzetnél.” Egy dalra is megtanított. Persze őkelme anyagelvű. Alig tesz különbséget uraság és inas között, és nem tudja megítélni, mikor szólaljon meg és mikor tegyen féket

1 *Boswell berni származású inasa a német és a svájci út során.*

Jacob showed no signs of lively joy at the sight of his country.' We arrived at Bale and put up at the Three Kings, finely situated on the bank of the Rhine. Imhof, our landlord, was a most original fellow. He was prodigiously fluent in the praises of his town, which he said deserved to be seen at great length, so that I should stay with him several days. Lie went out and took a turn with us, expatiating on all that he saw. We supped at his table d'hote, where he harangued on the number of people and on the distinguished savants who had been in his house. He said, "Voltaire came here. He went to bed. I asked his servant, 'Does your master wish any supper?'" "I don't know. It all depends. Perhaps yes, perhaps no." Well, I had some good soup made, and a chicken dressed. Monsieur Voltaire wakes up; he asks for supper. I serve him the soup. He takes it. He refuses it. Then he takes it again. 'It is excellent soup!' A gentleman had come in and I gave him half the chicken. I serve the other half to Monsieur Voltaire. He takes it. He refuses it. Then he takes it again. 'It is an excellent chicken!' He is annoyed because he has not a whole chicken, and keeps saying, 'Half a chicken is no chicken! Half a chicken is no chicken!' In short, he was very well pleased with my house." There goes a specimen *Eloquentiae Imhoffianae*. He amused me much, and I concluded him to be either a very honest fellow, or a very great rogue. I had a most excellent bedchamber.

SUNDAY 25 NOVEMBER. I read with attention Rousseau's "Creed of the Savoyard". I was struck with its clearness, its simplicity, and its piety. I went and saw the famous Dance of Death, which has been called the work of Holbein, as that painter was of this city, but it was in reality painted by Jean Klauber. It is very old, but has been so often mended that, like William the Lion's chair at Aberdeen, it has very little remaining of the first work. I bought a book of the designs and inscriptions. It is in a

a nyelvére.

Most léptünk át Svájc területére. Flegma nép. Jacob semmi öröm jelét nem adta, hogy újra láthatja a hazáját. Megérkeztünk Bâle-be, a Rajna-parti Három királyok fogadóban szálltunk meg. Imhof, a fogadós, eredeti figura. Áradozik a városról, azt mondja, érdemes jobban körülnézni, így néhány napig maradjak a vendége. Sétált velünk egyet és hosszadalmasan kitért a látnivalókra. Menüt ettünk; ebéd közben dagályosan ecsetelte, mennyi tudós és híresség fordult már meg a házban. Így szólt: „Voltaire is járt itt. Lefeküdt. Kérdezem az inasát, nem akar-e az uraság ebédelni. Azt mondja, nem tudja. Attól függ. Talán igen, talán nem. Előkészítettem hát egy jó kis levest és fűszeres csirkét. Monsieur Voltaire felébred, kéri az ebédjét. Felszolgálom a levest. Elveszi, aztán visszatolja. Aztán megint hozzáfog. Kitűnő leves, mondja. Közben érkezett egy úriember, neki odaadtam a csirke felét. A másik felét Monsieur Voltaire-nek szolgáltam fel. Elfogadja, aztán rendreutasít. Aztán megint elfogadja. Kitűnő csirke, mondja. Bosszantja, hogy nem egész csirkét kapott, ezért folyamatosan füstölög: Fél csirke nem csirke! Fél csirke nem csirke! Röviden, nagyszerűen érezte magát nálunk.” Íme egy *Eloquentiae Imhoffianae*. Rendkívül jól szórakoztam, és megállapíthattam, hogy házigazdám vagy kivételesen őszinte vagy nagy gazember. Kitűnő hálófülkét kaptam.

NOVEMBER 25, vasárnap

Figyelmesen átolvastam Rousseau A savoyai vikárius hitvallása című írását. Tisztasága, egyszerűsége és hitereje megérintett. Megtekintettem a híres Haláltáncot, amit sokan Holbein munkájaként ismernek, hisz a festő idevalósi, ám valójában Jean Klauber készítette. Régi festmény és olyan sokszor javítottak rajta, hogy az eredeti műből alig látható valami, miként Oroszlán

covered gallery, with rails in front, that the Death's Dance is placed. Malicious boys now and then get at it with stones, and spoil it. I dined with our hote who raged, "A man must live. We make nothing here." I then went and saw the Arsenal, which contains a great many arms kept in the best order. They shone like a looking-glass. There are here many arms taken from the Duke of Burgundy. I then waited on Monsieur Wolleb, President of the Chamber of Justice. I had been recommended to him by Professor Gottsched at Leipzig. I found him a German-Swiss literatus, full of animal spirits. I put him at his ease, and he talked away with much volubility.

He told me a most curious anecdote. The clock of the city of Bale is about an hour before all the clocks in the country, and indeed before the sun himself, by which they are regulated; so that when a stranger sets out from Bale at noon, after travelling a league, he finds it noon still. Various are the causes assigned for this particularity of the Bale clock. Some say that there was a conspiracy of the citizens to rise in arms at a certain hour, and that the magistrates, having had notice of it, advanced the clock an hour; so that some of the conspirators came to the rendezvous too late, and others too soon, and in short were all in confusion. Some again maintain that the enemy was at their gates, and were to be let in at a certain time by some wicked malcontents, but that a miracle was wrought in the favour of Bale, and the clock advanced an hour. This tradition is highly natural. It flatters their vanity and pleases their superstition to suppose such an interposition of Providence. No less a man than the late famous mathematician Bernoulli set himself to account for this strange mensuration of time. He supposed that they had taken a dial which was not just to regulate the clock of the Cathedral by. By this means the Cathedral clock has been put wrong, and the others have followed. But this account will not suffice; for if the

Vilmos állítólagos aberdeeni trónjából. Vettem egy példányt a kísérőfüzetből. A festmény fedett galérián van kiállítva és rácsozat védi, de vásott kölykök így is megdobják időnként kavicssal és ezzel tönkreteszik. Házigazdámmal ebédeltem, aki így füstölgött: „Az ember élni akar, de itt semmi sem történik.” Aztán megnéztem a fegyvertárat, rengeteg, kiváló állapotú fegyvert tartanak. Csillognak, akár a tükör. Sok fegyvert a burgundiai hercegtől zsákmányoltak. Azután felkerestem Monsieur Wollebet, az Igazságügyi Kamara elnökét. Lipcséből, Gottsched professzortól hoztam hozzá ajánlólevelet. Kitűnő svájci német literátor, úgy találtam, de állati ösztönök vezérlik. Jól esett neki, hogy szabadjára engedheti bőbeszédűségét.

Elmesélt egy roppant furcsa anekdotát. Bâle város órája egy órával megelőzi a környék többi óráját, így magát a Napot is, amihez a többi óra igazodik. Így ha egy ismeretlen utazó délben elindul a városból, három mérföld megtétele után észlelni fogja, hogy még mindig dél van. Bâle városi órájának egyedülálló beállítására különböző magyarázatok születtek. Van, aki úgy tudja, hogy egy ízben, amikor egy bizonyos időpontra összeesküvés szerveződött, a magisztrátus, mivel tudomást szerzett a készülődésről, előreállította az órát, így a lakosság egy része késve, mások túl korán érkeztek a megbeszélt találkozóra és összességében zűrzavar támadt. Egy másik magyarázat szerint, egyszer, amikor az ellenség a városkapuknál járt és egy összeesküvő meghatározott időpontban ígért nekik bebocsátást, csoda történt Bâle-ben, a város órája átugrotta a kérdéses időt. Ez a legenda számukra teljességgel valószínű. Csiklandozza a hiúságukat és a képzelőerejüket, hogy a Sors, különös intézkedéssel, közbelépett az érdekükben. Nem kisebb ember, mint a néhai matematikus, Bernoulli egyszer elhatározta, hogy utánajár ennek a sajátos időmérésnek. Arra jutott, hogy valószínűleg az az óra volt hibás, amihez a katedrális óráját

dial for the Cathedral clock had been bad, it would have been corrected by the others. Wolleb said that most probably the clock had been advanced during the Council of Bale, that the ecclesiastics might meet an hour sooner, perhaps with design to be an hour sooner with their mistresses. As the Council lasted ten years, the irregularity of the clock became a custom.¹ I asked if they did not think to correct this absurd custom. A grave gentleman of authority in the city gravely replied that not a year ago the affair had been debated in Council, and some of the members had maintained that the clock should not be changed, as it might perhaps bring ruin upon their republic. Is it possible that such darkness can remain in an age so enlightened? Wolleb said that the servants and workmen would lie longer abed by the change; as to rise at five would appear terrible, although they really rise at present at that hour by the name of six.

I must give a specimen of Wolleb's wit. When in England he said, "You English don't love the foreigners; and yet had it not been for a foreigner, you would be damned. You own there is no salvation but through Jesus Christ." – "Yes, sure." – "Well, Jesus Christ was a foreigner. Ha! ha!" This is wit like Kennicott's.

MONDAY 26 NOVEMBER. Bale makes me think of my worthy father, as Erasmus and Frobenius lived here. Wolleb waited upon me. We talked of Rousseau's idea of teaching nothing to a child before twelve or fourteen, because before that age a child has no inclination to learn, and he should never be forced. "But," said Wolleb, "a child may have an inclination to learn earlier. For example, I have a daughter. I always used to say,

állították, és szerinte a rosszul beállított székesegyházi órához lett állítva a város többi órája. De ez a magyarázat nem kielégítő. Hisz amennyiben a katedrális órájának számlapja hibás időt mutatott volna, minden bizonnyal hozzáigazították volna a többi órához. Wolleb szerint inkább az történhetett, hogy az órát a Bâle-i zsinat idején állították előre, hogy az egyházfiak egy órával korábban üljenek össze és este egy órával korábban találkozassanak a szeretőjükkal. Mivel a zsinat tíz éven át ülésezett, bevett szokássá vált a megbízhatatlan óra. Megkérdeztem, nincs-e szándékukban véget vetni ennek az abszurditásnak. Egy bölcs hatósági úriember a városban komoran csak annyit válaszolt, hogy alig egy éve felmerült a városi tanácsülésen, de néhány tanácsstag amellettt érvelt, hogy az óra átállítása könnyen bajokat idézhet elő a köztársaságra nézve. Lehetséges, hogy a felvilágosodás korában még ily homály uralkodik? Wolleb azt mondja, hogy az időmódosítás következtében a cselédség és a munkások egy órával hosszabban maradhatnak ágyban reggel; ötkor kelni szörnyen hangozhat, holott valójában akkor kelnek, csak éppen hat órának hívják az időpontot.

Muszáj illusztrálnom Wolleb szellemességét. Angliáról nyilatkozta: „Ti angolok, nem szeretitek a külföldieket. Ám, ha nem egy külföldi illetőségű személyen múlt volna, már rég elkárhoztok. Megengedi, uram, nincs más megváltás, csak Jézus Krisztus által. Egyetért?” Természetesen. „Nos, Jézus Krisztus külföldi volt, nemdebár? Hahaha!” Ez amolyan Kennicott-féle okoskodás.²

2 *Benjamin Kennicott (1718-1783), hebraista és protestáns teológus.*

‘Are you in the humour?’ If she said yes, I taught her something; if not, I left her alone.” I asked him if he took no method to force her inclination. “I own that. I said to her, ‘You must not often be out of the humour.’” “Ah, Sir,” said I, “you spoil everything.”

I went and saw a private collection of pictures, some of which were good. I then saw at the Maison de Ville a picture by Holbein, the Sufferings of Christ, in eight pieces. I wrote a description of it. I then saw the Cathedral Church, one of the venerable Gothic buildings. The pulpit is of stone curiously carved. In those times when this church was built, superstition run high, but morals were at a very low ebb. There is carved in this church a monk in most gross copulation with a nun. Wolleb also showed me an old Popish chapel on the Pont du Rhin. Above the door was a niche in which was formerly placed a statue of the Virgin, and under this niche, by way of ornament, was carved a woman’s thighs wide open and all her nakedness fully displayed. It has appeared so indecent that they have effaced it a little, yet still the *ipsa res* appears. At two we went and saw the College Library, which is very numerous, and has a good many manuscripts. I asked for a manuscript Anacreon.’ But, O strange penury! There was here neither manuscript nor printed Anacreon. But this library has a vast treasure in possessing a great many capital pieces of Holbein, amongst others, a suite of Christ’s Sufferings better done than in the Town Hall, particularly where Our Saviour is bound and scourged. In the Town Hall he is a poor shrinking figure, like a real malefactor. Here he preserves his dignity amidst all the ignominious treatment of his foes. There is here a large book of drawings by Holbein; they ought to be engraved. As also a *Moriae encomium* of Erasmus, which belonged to a schoolmaster who used to have Holbein often at his house, and he, to amuse himself, made most excellent

NOVEMBER 26, hétfő

Mivel Erasmus és Frobenius is lakott itt, Bâle nagyra becsült Édesapám könyveire emlékeztet. Wolleb már várt rám. Rousseau ama gondolatáról beszélgettünk, hogy tizenkét-tizenéves éves kora előtt nem érdemes a gyermeknek semmit sem tanítani, hisz olyan fiatalon nem fogékony a tanulásra és nem szabad erőltetni. „Olykor azonban – mondta Wolleb – a gyermek mutathat fogékonyságot ebben a korban. Nekem példának okáért, van egy lányom. Mindig meg szoktam kérdezni, érez-e hajlandóságot a tanulásra. Ha azt feleli, igen, tanítok neki valamit. Ha nem, békén hagyom.” Megkérdeztem, nem alkalmaz-e valamilyen módszert a lány fogékonyságának elősegítésére. „Beismerem, annyit mondtam neki, hogy azért általában hajlandóságot kéne érezzen.” Látja, uram, ezzel mindent elront.

Meglátogattam egy családi képtárat, némelyik festmény kimagasló. Azután Maison de Ville-ben megnéztem egy Holbein-sorozatot, a Krisztus szenvedését, nyolc képben. Leírást is készítettem róluk. Később felkerestem a székesegyházat, a gótika egyik tiszteletreméltó darabját. A szószék furcsa kőfaragásai meghökkentettek. Abban az időben, amikor ez a templom épült, a babona messze többet jelentett, mint a morál. Egy kőbe faragott szerzetes a lehető leggusztustalanabb pozitúrában kopulál egy apácával. Wolleb mutatott egy régi pápista templomot a Pont du Rhin közelében. A bejárat fölötti falfülkében Szűz Mária szobra, alatta díszítésül egy asszony szélesre tárt combjai lettek kifaragva, meztelensége részleteivel. Az ábrázolás olyan otrombának tűnhetett, hogy megpróbálták kissé finomítani, de maga a dolog *ipsa res* mégis kivehető. Kettőkor megnéztük a kollégium kitűnő könyvtárát, számos értékes kéziratot őriznek itt. Persze Anakreónt kerestem, de ó, cifra nyomorúság! Anakreón se kézzel írt, se nyomtatott

designs on the margin. There are plates done after them to embellish several printed editions. Poh! what language is this, a printed edition! One might as well say a written manuscript. But I journalise in haste, so let errors be pardoned. At five I set out for Soleure.

TUESDAY 27 NOVEMBER. Boily, my Strasbourg French companion, lies down at night and rises in the morning with a full persuasion of the materiality of his soul. What a poor being is he to think thus! He still accompanies me. We lay last night at a little village. This day we travelled along excellent road. We had on all hands grand mountains and rocks and now and then a castle.

I must not omit the dress of a Swiss country girl. She has a petticoat and short gown, fixed on the fore part with buttons or clasps; a little straw hat stuck on her head, and her hair plaited threefold and hanging at full length. If her hair is not long enough, she adds a piece of black ribbon, for it seems indispensably necessary that a Swiss girl have a queue down to her heels.

At Soleure I put up at the Couronne. I sent a letter of recommendation from Monsieur de Schmidt at Karlsruhe to Monsieur de Barthès de Marmorières, Secretary to the French Embassy. He politely waited upon me, and we chatted easily. He was a little man, well bred and clever, a proof of which is that he is the only secretary of his nation not chosen by the Ambassador, but sent out by the King. He invited me to dine tomorrow with the Ambassador. Boily re-entered. We were of the same age. "But," said he, "You are much more mature than I am." It is true, It gives me pride and pleasure. I shall be every day more so.

WEDNESDAY 28 NOVEMBER. Soleure pleases me because it is the first place I have come to mentioned by Mr. Addison in his

formában nem volt. Viszont hatalmas gyűjteményük van Holbeinből, többek között a Krisztus szenvedése sorozatból a Városházán látottaknál sokkal jobban kivitelezett darabok, például amelyek Megváltónk megköttözését és megkorbácsolását mutatják be. A városházi képeken száralmas, sorvtag figura, akár egy valódi gonosztevő. Ezeken itt, ellenségeinek gyalázatos bánásmódja ellenére megőrzi a méltóságát. Van itt egy Holbein-rajzokat egybegyűjtő nagyméretű vázlatkönyv is, a rajzokat rézbe kéne metszeni. Aztán Erasmus *Moriae encomium* című munkája, mely egy iskolamester tulajdonát képezte korábban; a tanár gyakran látta vendégül Holbeint is a házában, aki pusztán önmaga szórakoztatására érdekes rajzokat készített a lapok szélein. Ezek némelyikét később felhasználták nyomtatott könyvek díszítésére. Jaj, micsoda kifejezés: nyomtatott könyvek! Jó, hogy nem mondom így: írott kézirat. De kapkodva írom ezt a naplót, bocsátassék meg, ha hibát ejtek. Ötkor elindultam Soleure felé.

NOVEMBER 27, kedd

Boily, strasbourgi francia útitársam este úgy fekszik le és reggel azzal a meggyőződéssel ébred, hogy lelke tisztán anyagi természetű. Szerencsétlen ember! Továbbra is velünk tart. Az elmúlt éjjelt egy kis faluban töltöttük, ma kiváló utakon haladunk. Amerre csak fordulunk, mindenfelé óriási hegyek és sziklák, néha egy-egy kastély.

El ne felejtsem egy svájci parasztlány öltözetét! Szoknyát és rövid kabátot viselt, amit elől gombok vagy csattok fogtak össze. Egy kis szalmakalap volt a fején, és a haját, három varkocsba fonva, kiengedte. Ha a hajuk nem elég hosszú, egy fekete szalagot kötnek a végére, mert úgy tűnik, követelmény, hogy egy svájci lány copfja a sarkáig érjen.

Soleure-ben Couronne-nál szálltam meg. Karlsruhéból

Travels. I just take a contrary route from his. He begun at Marseilles and ended at Soleure and the other Swiss towns, with a little of Germany. I begin at Soleure and shall end at Marseilles. I saw Soleure with a kind of classical pleasure when I thought the *Spectator* has been here. I had Addison's *Travels* with me. I shall compare his *Remarks*' with every place which I visit.

I walked out this morning early. I saw the Jesuits' Church which was a-building when Mr. Addison was here. As he was here more than sixty years ago, the church does not seem new. The front of it was built by the munificence of Louis XIV and Louis XV, as an inscription bears. Where the old Cathedral stood, they are now building a magnificent church. When Mr. Addison was here, there was a church a-building. When Mr. Boswell is here, he finds the same thing. There is a stroke of real vanity. Mr. Addison mentions two Tuscan pillars which stood at the ascent to the Cathedral. One of them is still standing. I mounted a tower and saw the town. It is not large. I took a walk on the ramparts. Mr. Addison says, "The whole fortification of Soleure is faced with marble." It is indeed faced with a hard stone which may be called marble, but which is so coarse that the term marble should hardly be given to it.

At twelve I waited on Monsieur de Barthès. He complained much of his situation. He said that Soleure was divided in politics. The French party hates the Spanish; and they live ill together. He complained much of the Swiss, who he said had lost their morals and had no longer their attachment to the French nation. He called them a dull, mean people. He said, "We prefer the noble hatred of the English to that of the Swiss, who hate us like snakes." He said, "Un de ces paysans sur sa rude montagne vous dirait que le Roi de France peut lui lecher Ic cul." I must say this in English. The Swiss are now very little in the interest of France. The vulgar are taught to despise that renowned monarchy; so that

elküldtettem Monsieur de Schmidt ajánlólevelét Monsieur de Barthès de Marmorières-nek, a francia követség titkárának. Már várt rám, udvariasan csevegtünk. Apró emberke, jól tájékozott, okos, amit az is igazol, hogy nemzetének ő az egyetlen titkára, akit nem a nagykövet, hanem a király választott ki a tisztségre. Holnapra meghívott, vacsorázzak a nagykövettel. Újra Boily. Egyidősek vagyunk. „Mégis – azt mondja – te sokkal érettebb vagy nálam.” Így igaz. Büszkeséggel tölt el ez a kellemes érzés. És ez minden nap még inkább így lesz.

NOVEMBER 28, szerda

Soleure azért is tetszik, mert ez az első helység, amit Mr. Addison is említ útinaplójában. Én az övével ellentétes irányban utazom. Ő Marseilles-ből indult és kis kitérő után más svájci és német városokba, Soleure-ben fejezte be az utazást. Én Soleure-ből indulok és Marseilles-be érkezem majd. A klasszikusok iránti tisztelettel néztem meg Soleure-t, hisz a *Spectator* alapítója járt itt előttem. Addison útinaplója velem van, minden nevezetességet az ő megjegyzéseihez mérek.

Ma korán keltem útra. Láttam a jezsuiták templomát, Addison idején épült. Mivel több mint hatvan éve járt itt, a templom ma nem kelt új benyomást. Az első szárny XIV. és XV. Lajos bőkezűségének köszönheti létét, ahogy erről a feliratok tájékoztatnak. A régi székesegyház helyén most egy pompázatos templom épül. Amikor Mr. Addison járt itt, templomépítési munkálatok folytak. Amikor Mr. Boswell jár itt, ugyanazt találja. Megcsap a hiúság érzete. Mr. Addison két toszkán oszlopról tesz említést, melyek a katedrálishoz vezető kaptatón álltak. Az egyik még ma is megvan. Felmentem a toronyba és körbetekintettem a városon. Nem nagy település. Sétáltam egyet az erődfalon. Mr. Addison feljegyzi, hogy „a teljes soleure-i erődtítmény márvány burkolatú.” Csakugyan, valami kemény kőzet a burkolat, amit

it is common enough for “a peasant on his rude mountain to bid the King of France kiss his backside.”

I was presented to the Ambassador, Monsieur Buisson de Beuteyule, a tall, lean man, quite French, quite forme'. He had the most finished smoothness of manners. I am a physiognomist. I am sure he is a good sort of man. I found here the Chevalier Arregger, to whom I had compliments from my Lord Marischal. He has been long in the service of Spain. He was once taken by the Algerines, and lived as a slave for five years, till they lowered his price, and his friends ransomed him. He now lives at Soleure. We had here a large company of the chiefs of the Canton and others. There was here a genteel young man, a Genevois, Monsieur Buisson. He and I chatted a good time together. He gave me a letter to a Monsieur Huber at Geneva. I said, “Sir, you at Geneva are much changed. If John Calvin should come back, he would not recognise you.” “No,” said he; “upon my word, he would have a bad time of it!”

Arregger carried me to a party at the home of a Madame de Rhole. I stayed there some time, and then went home and wrote two hours. At eight I returned to the Ambassador's. He had asked me, “Are you staying here some time?” “No, Sir, I leave tomorrow.” “You will come back for supper, though?” We had an elegant dinner. Our supper was very genteel. The Ambassador was quite agreeable. Monsieur le Chevalier, his nephew, and I were well together. I imagined myself in Paris. I have talents to appear well in that brilliant capital.

THURSDAY 29 NOVEMBER. At five I set out and had a pleasant drive to Berne. Jacob rejoiced not a little to find himself in his own capital, within two miles of which he was born. I put up at the Faucon. Berne is a pretty town. The houses are excellent; good stone without and wood within. They are very

éppen márványnak is hívhatunk, de a felülete olyan durva, hogy aligha lehet márvány.

Tizenkettőkor találkoztam Monsieur de Barthès-tal. Sokat panaszkodik a helyzetéről. Azt mondja, Soleure-t megosztja a politika. A francia párt gyűlöli a spanyolt, és nem jönnek ki egymással. A svájciakra is panaszkodik, akik szerint elvesztették erkölcsi értéküket és nem ragaszkodnak már többé a francia nemzethez. Unalmas, középszerű népnek tartja őket. Azt mondja: „Jobban szeretjük az angolok nemes gyűlöletét, mint a svájciakét, akik kígyó módjára gyűlölnék minket.” Svájc szerint ma nem számottevő francia érdekeltség. A közönséges embert megtanították rá, hogy megvesse a híres monarchiát, ezért általánossá vált, hogy „a durva hegyi paraszt megcsókolja a hátsóját, így köszönti Franciaország királyát.”

Bemutattak a nagykövetnek, Monsieur Buisson de Beuteville-nek, egy magas, vékony, tisztára francia úrnak. Modora a lehető legcsiszoltabb. Arc alapján jó emberismerő vagyok: biztosra veszem, hogy jó ember. Itt találkoztam Chevalier Arregger-vel is, akinek átadtam a Lord-marsall üdvözlését. Sokáig szolgált Spanyolországban. Egyszer az algír partvidéken garázdálkodó barbár kalózok foglyul ejtették, és öt évig rabszolgaként élt, amikor csökkent az ára, a barátai megfizették a váltságdíjat. Most Soleure-ben lakik. Sokan eljöttek ma, köztük számosan a kanton vezetői közül. Egyikük, egy fiatal, genfi úriember, Monsieur Buisson. Vele hosszan beszélgettem kettesben. Adott egy ajánlólevelet Genfben, Monsieur Huberhez címezve. Így szóltam hozzá: „Uram, Önök Genfben nagyon megváltoztak. Ha újra megjelenne Kálvin, nem ismerne magukra.” Nem, azt mondja, hitemre! Nem örülne nekünk.

Arregger elcipelt egy bizonyos Madame de Rhole házában tartott mulatságra. Maradtam valameddig, azután hazamentem és két órát írtam. Nyolckor visszamentem a nagykövethöz.

warm. This town has a singular convenience in having on each side of the principal streets spacious piazzas, so that one can traverse the whole town in the worst weather without suffering any inconvenience. This afternoon I had a return of my gloom. I walked out and was very uneasy. I returned to my inn, journalised, and recovered.

FRIDAY 30 NOVEMBER. Whom should I meet today but Lombach, my Utrecht acquaintance. For a moment he recalled to me some dreary ideas. He carried me to see the Arsenal, where there are arms for one hundred thousand men, notwithstanding that every peasant is obliged to have his arms in good order. Such a group of mortal engines made me feel some horror. But let me not now philosophise. The arms here are not so bright as at Bile. There are here a vast many suits of armour; as also many a figure of the bear, the crest of this canton, from which it takes its name. Bern in German is a bear.' The Bernois have a prodigious affection for this animal. They have figures of him in all quarters, and in different attitudes. They have two live bears in a fossé by the fortifications of their town. I hope no good Catholic will be offended with me for saying that the bear appeared to me like the tutelar saint of this people.

I was amused with the history of a gigantic figure in wood, which stood in one of their churches, as the representation of some holy person or other. At the Reformation, instead of destroying this figure amongst other remains of idolatry, they mounted him upon one of their gates and made him represent Goliath of Gath, and upon a well just opposite to the gate they have placed a figure of David ready to sling at him.

Lombach dined with me at my inn, after which we went and saw the great church, an old Gothic building by the same architect who built the Cathedral at Strasbourg. But the tower

Megkérdezte, hosszan tartózkodom-e a városban. „Nem, Uram. Holnap indulok tovább.” Meghívott, vacsorázzak nála. A finom, úri estebédhez képest a vacsora előkelő volt. A nagykövet kellemes társaságnak bizonyult. Monsieur Chevalier, az unokaöccse végig velem maradt. Úgy éreztem magam, mintha Párizsban lennék. Úgy látszik, értek hozzá, hogy abban a nagyszerű fővárosban jó fényben tűntessem fel magam.

NOVEMBER 29, csütörtök

Reggel ötkor indultunk Bernbe, kellemes utunk volt. Jacob nagyon megörült, hogy a fővárosban találja magát, ahonnan hat mérföldre született. Fauconnál szálltam meg. Bern csinos város, pompás házakkal, kívül jóféle kőből, belül faburkolattal. Ezért jól kifűthetők. Ennek a városnak megvan az az egyedülálló sajátossága, hogy a főbb utcák mentén mindkét oldalon széles árkádsor húzódik, így az ember még a legrondább időben is kedvére sétálgathat minden kényelmetlenség nélkül. Délutánra visszatért régi melankóliám. A várost jártam, mégsem éreztem jól magam a bőrömben. Visszamentem hát a fogadóba, írtam a naplómát és jobbkedvre derültem.

NOVEMBER 30, péntek

Ki mással találkozom ma mint Lombachhal, utrechti ismerősömmel. Egy pillanatra szomorú emlékeket ébresztett bennem. Elcipelt a Fegyvertárba, ahol százezer embernek elegendő készletet tartanak fenn, nem is beszélve arról, hogy minden paraszt köteles a saját fegyverének kifogástalanul gondját viselni. A halálos gépezetek ilyen arzenálja szörnyű érzelmeket keltett bennem, de hadd ne filozofáljak most. Ezek a fegyverek itt nem olyan ragyogó fényesek, mint amiket Bâle-ben láttam. Rengeteg páncél és medve, minthogy a medve a kanton címerállata. A nevét is innen kapta, Bern németül medvét jelent.

here is not built; for the architect fell from one of the corners, and was killed on the spot. We then waited on Monsieur Sinner, library-keeper, to whom I had a letter from Schmidt. He carried us to the Library, which is noble, but has no manuscript Anacreon, though rich in manuscripts. Sinner has given one volume of a catalogue of them in an excellent form. He gives, of each manuscript, the title, the size, and when he can, the year in which it was written, as also the persons to whom it has belonged. This is curious and useful. In the catalogues of other libraries the simple title of a manuscript is given, and a man knows not whether it can be of use to him or not without going to see it. In the catalogue of the King of France's library, I find "Anacreontis Odae", but I can have no notion whether it is a manuscript of the fifteenth century or of fifty years ago.

I must here remark that in this and all the principal libraries that I have seen abroad, they have shown me a present of books sent them by a certain unknown whimsical Englishman. He is no doubt a most prodigious Whig, for he has sent Milton's prose works (which I suppose he prefers to his poetry), Toland's Life of Milton, Algernon Sidney's works, and several other such dainty pieces of British republican writing. The books are bound in red morocco, and adorned with gilded stamps of the cap of liberty, pitchforks, swords, and I know not what other terrible instruments of fury. I am surprised that he has not thought of introducing the scaffold, the block, and the axe. He might have adorned a whole board with a representation of the murder of King Charles. He has, however, a stamp of Great Britain, as she is usually seen portrayed upon our halfpence; to render her, however, complete, he has subjoined this sensible and sublime inscription, "O Fair Britannia! Hail!" Lest Sidney, Milton, and Toland should not be strong enough in the good cause, our enthusiast has now and then added notes of his own, and

A berniek imádják ezt az állatot. Mindenféle alakban ábrázolják, a város bármely szögletében. A város erődítménye körüli sáncárokban két élő medvét tartanak. Remélhetőleg nem bántok meg senki katolikust, amikor azt mondom, hogy a medve ennek a népnek a védőszentje.

Mulatságosnak találtam, hogy az egyik templomban egy gigantikus méretű, fából faragott medve úgy lett beállítva, mint valami szent. A reformáció során, ahelyett, hogy megsemmisítették volna, ahogy a többi bálvány maradványait, a bejáratnál egy kőtalapzatra állították Góliát szimbólumaként és szemben vele a kútnál elhelyeztek egy Dávid-szobrot, amint épp Góliát felé suhint.

Lombach velem ebédelt a fogadóban, délután pedig felkerestünk egy szép gótikus templomot, amit ugyanaz az építész tervezett, aki a strasbourgi székesegyházat. A tornyát nem fejezték be, mert az építész a munkálatok során lezuhant a magasból és szörnyethalt. Aztán meglátogattuk Monsieur Sinnert, a könyvtárost, akinek átadtam Schmidt levelét. Elvitt minket a nagyszerű könyvtárba, de itt sem volt Anakreón-kézirat, bár a gyűjteményük amúgy elég gazdag. Sinner mutatott egy kitűnően vezetett katalógust. Ebben lajstromozzák a kézirat címét, méretét és, amennyiben ismert, a keletkezés évét, valamint a korábbi tulajdonosokat. Nagyon hasznos és érdekes. Más könyvtárak katalógusaiban csupán a kézirat címe szerepel, és az ember nem tudja eldönteni, amíg kézbe nem veszi a könyvet, hogy vajon hasznos lehet-e számára. A Francia Királyi Könyvtárban például található egy „Anacreontis Odae”, de fogalmunk sincs róla, hogy egy tizenötödik századi kéziratról vagy egy csupán ötven éve készített iratról van-e szó.

Meg kell jegyeznem, hogy itt is, ahogy minden nevezetesebb külföldi könyvtárban, ahol megfordultam, előkerült egy halom ajándékkönyv, amiket egy bizonyos ismeretlen, hóbortos angol

quotations from others like himself. He has taken care to copy an apt passage in the poetry of Mr. Richard Glover. In short, he has made me laugh very heartily.³

As Jacob's friends are only two leagues from this, he had written to them to come and meet him. This day his mother, his sister, and three brothers arrived. He entertained them well. He insisted that I should show myself to them. I did so, and was highly pleased to see this picture of family affection. Gruner, an old Dutch Swiss colonel, to whom I had a letter from Schmidt, carried me to two societies at Berne, like those at The Hague. I passed there some hours dully enough. Then Lombach carried me to sup with him at an inn where were some handsome female merchants, for it was now the Fair of Berne.

SATURDAY 1 DECEMBER. Betimes I set out in a good coach and in agreeable indolence drove to Neuchtel. I sent to Colonel Chaillet a letter which my Lord Marischal had given me to him. He asked me to sup with him. But I had already eaten heartily of excellent trout.

SUNDAY 2 DECEMBER. I waited on Colonel Chaillet, whom I found to be a sensible, hearty, brave old fellow. I dined at my inn, the Treize Cantons, with my landlord, Meuron. I was a little hipped. At four Madame Chaillet carried me to a company where we played cards.

MONDAY 3 DECEMBER. I let Jacob go for a week to see his relations, which made him very happy. One great object which I

úriember küldözget szerte a világban. Semmi kétség, egy tehetős liberálisról lehet szó, mert Milton prózai munkáit küldi, (gondolom, jobban szereti, mint a verseit), Toland *Milton életét*, Algernon Sidney műveit, és további hasonló nyalánkságokat a brit republikánus sajtóból. A vörös szattyánbőrbe kötött könyveket aranyozott, fríg sipkát, vasvillát, kardokat és mit tudom én még milyen egyéb szörnyű haragjelképeket ábrázoló nyomatok díszítik. Meglep, hogy a csomagok feladójának nem jutott eszébe az akasztófa, a pallos és vérpad. Egy egész táblát díszíthetett volna Károly királyunk kivégzésének eszközeivel. Az egyik nyomat Nagy-Britanniát a félpennys érme hátoldalával ábrázolja, ám hogy az utalás egyértelmű legyen, a következő ésszerű aláírást teszi mellé: „Ó, édes Britannia, üdvözlünk!” Ha netalán Sidney, Milton és Toland nem lennének elég erős érvek a jó ügy mellett, a lelkes csomagküldő itt-ott a saját megjegyzéseit is csatolta, továbbá egyéb, hozzá hasonlóktól származó idézeteket. Ügyelt rá, hogy ki ne maradjon Mr. Richard Glover költészetének egy ideillő részlete. Röviden szólva, ezen ajándékok mindig jókedvű kacagásra készítettek.³

Mivel Jacob barátai mindössze hat mérföldre élnek, írt nekik, hogy jöjjenek be a városba. Ma az anyja, a húga és három fivére látogatta meg. Jacob kiváló házigazda volt. Ragaszkodott hozzá, hogy engem is bemutasson. Így is történt. Nagy örömmel láttam, milyen összetartó család. Gruner, egy idős holland-svájci ezredes, akinek levelet hoztam Schmidttől, két jelentős berni társaságba is bevezetett, ezek akár Hágában is ücsöröghettek volna. Unalmas órákat töltöttem mellettük. Azután Lombachhal vacsoráztam egy fogadóban, ahol néhány csinos kereskedőlány is

³ Az „ismeretlen, hóbortos angol úriember” Thomas Hollis volt, aki Európa-szerte küldözgetett ajándékkönyvei mellett Amerikába is küldött csomagot, többek között a Harvard Egyetemnek, ahol az egyik épületet róla nevezték el.

have ever had in view since I left Britain has been to obtain the acquaintance, and if possible the regard, of Rousseau. I was informed that he lived in a wild valley, five leagues from Neuchâtel. I set out early this morning, mounted on a little horse, with a Reysesac which held some shirts. I was joined by Abraham François, a merchant here. My horse was lazy; he lent me a spur and a whip, and on we jogged very cordially. He taught me a French song, “*Sous le nom de l’amitié, Phillis, je vous adore,*” to a minuet tune. I amused myself with him, and this amusement formed an excellent contrast to the great object which occupied my mind.

We had a fine, hard road amidst mountains covered with snow. We stopped at Brot, the half-way inn. Monsieur Sandoz, the landlord, had a handsome daughter, very lively and very talkative, or rather chatty, to give the young lady a lighter word. She told us, “Monsieur Rousseau often comes and stays here several days with his housekeeper, Mademoiselle Le Vasseur.’ He is a very amiable man. He has a fine face. But he doesn’t like to have people come and stare at him as if he were a man with two heads. Heavens! the curiosity of people is incredible. Many, many people come to see him; and often he will not receive them. He is ill, and doesn’t wish to be disturbed. Over there is a pass where I have gone with him and Mademoiselle Le Vasseur. We have dined there. He will walk in such wild places for an entire day. Gentlemen who have come here have asked me a thousand questions: ‘And his housekeeper, is she young? Is she pretty?’” All this chat of Mademoiselle helped to frighten me.

There was here a stone-cutter who had wrought for Voltaire. The most stupid of human beings will remember some anecdote or other of a great man whom he has had occasion to see. This stone-cutter told me, “Sir, there used to be a horse that pulled a cart at Ferney, and Monsieur Voltaire always said, ‘Poor horse!

megfordult, hiszen most tartották a berni vásárt.

DECEMBER 1, szombat

Korán reggel jó kocsival indultunk Neuchâtelbe, élveztem az utazás kellemes tétlenségét. Chaillet ezredesnek átadtam a Lordmarsall levelét. Hívott, vacsorázzak vele, de már ettem korábban, ráadásul kitűnő pisztrángot, bőségesen.

DECEMBER 2, vasárnap

Tiszteletemet tettem Chaillet ezredesnél, józan, szívélyes, derék öreg. A Treize Cantons elnevezésű fogadóban ebédeltem a fogadóssal, Meuronnal. Kissé levert voltam. Négykor Chaillet asszony elvitt egy társaságba, kártyáztunk.

DECEMBER 3, hétfő

Egy hétre elengedtem Jacobot, hogy végiglátogassa a rokonait. Nagyon boldog. Amióta csak elhagytam hazámat, egyik legfőbb vágyam megismerkedni Rousseau-val – és amennyire lehet – elnyerni jóindulatát. Úgy hallottam, Neuchâtelből nem messze, egy vadregényes völgyben él. Jókora reggel egy apró lovon keltem útra, utazótáskámban néhány inggel. Egy kereskedő, Abraham François csatlakozott hozzám. A lovam elég lustának bizonyult, a kereskedő kölcsönadta a sarkantyúit és az ostorát, így ügettünk, széles jókedvvel. Megtanított egy menüett ütemű francia dalra, „*Sous le nom, de l’amitié, Phillis, je vous adore*”. Jól szórakoztunk, ámbar ez a szórakozás szöges ellentétben állt a nagyszerű céllal, ami átjárta a gondolataimat.

Hegyek közt kanyargó, kényelmes, kemény hó borította úton haladtunk. Félúton, Brotnál megálltunk egy fogadóban. A fogadósnak, Monsieur Sandoznak van egy csinos leánya, nagyon élénk, pletykálgató vagy inkább beszédes, hogy enyhébb kifejezést használjak az ifjú hölgyre. Ő meséli: „Monsieur

you are thin, you are like me.”“ Any trifle of such a genius has a value.

Abraham François and I drank a glass of good wine and pursued our journey. We passed one place exactly like Killiecrankie and another where a group of broken rocks seemed every moment ready to tumble down upon us. It will most certainly tumble ere long. Monsieur Rousseau lives in the village of Môtiers. A league on this side of it, Abraham parted from me, after I had returned him his whip and his spur. I advanced with a kind of pleasing trepidation. I wished that I might not see Rousseau till the moment that I had permission to wait upon him. I perceived a white house with green window-boards. He mentions such a one in Ernile. I imagined it might perhaps be his, and turned away my eyes from it. I rode calmly down the street, and put up at the Maison de Village. This inn is kept by Madame Grandpierre, a widow, and her two daughters, fat, motherly maidens. The eldest received me. I told her, “I have let my servant go and see his friends and relations, so I am alone. You must take good care of me.” Said she, “We shall do our best.”

I asked for Monsieur Rousseau. I found he kept himself very quiet here, as my landlady had little or nothing to chatter concerning him. I had heard all that could be said as to his being difficult of access. My Lord Marischal had given me a card with compliments to him, which I was sure would procure me admission. Colonel Chaillet had given me a letter to the Châtelain, Monsieur Martinet, the Principal Justice of the place, who could introduce me without difficulty. But my romantic genius, which will never be extinguished, made me eager to put my own merit to the severest trial. I had therefore prepared a letter to Monsieur Rousseau, in which I informed him that an ancient Scots gentleman of twenty-four was come hither with the

Rousseau gyakran megfordul nálunk a házvezetónőjével, Mademoiselle Le Vasseurrel. Általában néhány napig maradnak. Nagyon szeretnivaló ember. Szép arca van. De nem szereti, ha úgy megbámulják, mintha két feje lenne. Te jó ég! Hihetetlen az emberek kíváncsisága. Rengeteg ember keresi fel, de gyakran nem hajlandó őket fogadni. Beteg, és nem örül neki, ha zavarják. Amott van egy hágó, ahova egyszer elkísértem őt és Mademoiselle Le Vasseurt. Ott ebédeltünk. Álló napokat csavarog ilyen vad hegyeken. A hozzánk érkező úriemberek ezer meg ezer kérdést feltesznek nekünk velük kapcsolatban. Fialat az asszony? Csinos?” A Mademoiselle annyit beszélt, hogy sikerült jól bejiednem.

Él itt egy kőfaragó, aki dolgozott Voltaire-nek. A legostobább emberek mindig emlékeznek egy-két anekdotára, ha egyszer sikerül valaki hírességgel találkozniuk. Ez a kőfaragó meséli, hogy egy ízben Voltaire meglátott egy sovány lovat, ahogy Ferney felé húzott egy kocsit, és azt találta mondani: „Szegény lovacska, de sovány vagy! Olyan vagy, mint én.” Az ilyen zseniktől bármely közhely értékes.

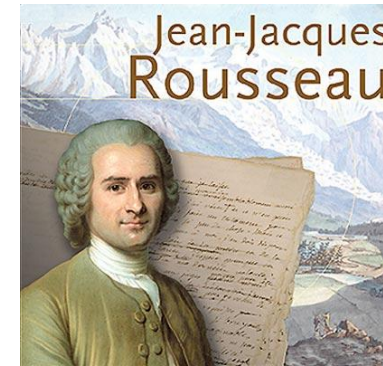
Abraham François-val felhajtottunk egy pohár jó bort és tovább indultunk. Egy helyütt pontosan olyan volt a táj, mint Killiecrankie környékén, másutt meg a töredező sziklák azzal fenyegettek, hogy bármely pillanatban ránk gördülhetnek. Minden bizonnyal nemsokára leszakadnak. Monsieur Rousseau Môtiers nevű faluban él. Pár mérfölddel korábban elköszöntem Abrahamtól, és visszaadtam az ostorát és a sarkantyúit. Jóleső izgalommal haladtam tovább. Azt kívántam, bárcsak ne látnám Rousseau-t egészen addig a pillanatig, amíg engedélyt nem kapok rá, hogy tiszteletemet tegyem nála. Megpillantottam egy zöld zsalugáteres, fehér házat. Az *Émile*-ben említést tesz egy ilyen házról. Úgy képzeltem, ez lehet az, és elfordítottam a tekintetem. Higgadtan végigporoszkáltam az utcán; a Maison de Village-ban

hopes of seeing him. I assured him that I deserved his regard, that I was ready to stand the test of his penetration. Towards the end of my letter I showed him that I had a heart and a soul. I have here given no idea of my letter. It can neither be abridged nor transposed, for it is really a masterpiece. I shall ever preserve it as a proof that my soul can be sublime. I dressed and dined and sent my letter chez Monsieur Rousseau, ordering the maid to leave it and say she'd return for the answer, so that I might give him time to consider a little, lest perhaps he might be ill and suddenly refuse to see me. I was filled with anxiety. Is not this romantic madness? Was I not sure of admittance by my recommendations? Could I not see him as any other gentleman would do?

No: I am above the vulgar crowd. I would have my merit fairly tried by this great judge of human nature. I must have things in my own way. If my bold attempt succeeds, the recollection of it will be grand as long as I live. But perhaps I may appear to him so vain, or so extraordinary, that he may be shocked by such a character and may not admit me. I shall then be in a pretty situation, for I shall be ashamed to present my recommendations. But why all this doubt and uneasiness? It is the effect of my melancholy timidity. What! can the author of *Eloisa* be offended at the enthusiasm of an ingenuous mind? But if he does admit me, I shall have a very difficult character to support; for I have written to him with unusual elevation, and given him an idea of me which I shall hardly come up to.'

To prepare myself for the great interview, I walked out alone. I strolled pensive by the side of the river Reuse' in a beautiful wild valley surrounded by immense mountains, some covered with frowning rocks, others with clustering pines, and others with glittering snow. The fresh, healthful air and the romantic prospect around me gave me a vigorous and solemn tone. I recalled all my

vettem ki szobát. A ház az özvegy Madame Grandpierre és két kövér, anyányi lánya tulajdonában van. Az idősebb foglalkozott velem. Mondtam neki, hogy szabadságra engedtem az inasomat, hogy felkereshesse errefelé élő rokonait, ezért érkeztem egyedül. Igyekezzenek megfelelően ellátni. „Megteszünk minden tőlünk telhetőt” – felelte.

Érdeklődtem Monsieur Rousseau felől. Úgy tűnik, itt nagyon csendesesen viseli magát, mivel a házvezetőnőm alig tudott róla mit mondani. Korábban úgy értesültem, hogy nehezen megközelíthető. A Lord-marsall küldött neki egy köszönőlapot, bízom benne, hogy ez megnyitja az ajtaját. Chaillet ezredes írt az érdekemben egy levelet a helyi földesúrnak, Monsieur Martinetnek, a helyi bíróság elnökének, aki minden nehézség nélkül bemutatathatna Rousseau-nak. De én balga, romantikus hős – ezt soha nem vetkőzöm le – elhatároztam, hogy inkább a saját képességeimet vetem komoly próba alá. Ezért összeállítottam egy levelet, melyben közlöm, hogy egy ősi skót család huszonnégy éves sarjaként, azzal a reménnyel érkeztem ide, hogy találkozam vele. Biztosítottam afelől, hogy jóindulatát mindenképp megérdemlem, és kész vagyok rá, hogy átvilágítson

former ideas of J. J. Rousseau, the admiration with which he is regarded over all Europe, his Héloïse, his Emile: in short, a crowd of great thoughts. This half hour was one of the most remarkable that I ever passed.

I returned to my inn, and the maid delivered to me a card with the following answer from Monsieur Rousseau: "I am ill, in pain, really in no state to receive visits. Yet I cannot deprive myself of Mr. Boswell's, provided that out of consideration for the state of my health, he is willing to make it short."

My sensibility dreaded the word "short". But I took courage, and went immediately. I found at the street door Mademoiselle Le Vasseur waiting for me. She was a little, lively, neat French girl and did not increase my fear.¹ She conducted me up a darkish stair, then opened a door. I expected, "Now I shall see him"—but it was not so. I entered a room which serves for vestibule and for kitchen. My fancy formed many, many a portrait of the wild philosopher. At length his door opened and I beheld him, a genteel black man in the dress of an Armenian. I entered saying, "Many, many thanks." After the first looks and bows were over, he said, "Will you be seated? Or would you rather take a turn with me in the room?" I chose the last, and happy I was to escape being formally placed upon a chair. I asked him how he was. "Very ill. But I have given up doctors." "Yes, yes; you have no love for them." As it is impossible for me to relate exactly our conversation, I shall not endeavour at order, but give sentences as I recollect them.

BOSWELL. "The thought of your books, Sir, is a great source of pleasure to you?"

ROUSSEAU. "I am fond of them; but when I think of my books, so many misfortunes which they have brought upon me are revived in my memory that really I cannot answer you. And yet my books have saved my life."

éleslátásával. A levél vége felé megmutattam, hogy szívem és lelkem is van. Nem másolom ide a levelet, mert nem lehetséges sem lerövidíteni, sem átírni. Eredeti formájában mesteri munka. Örökké meg fogom őrizni, hogy bizonyítsam, egykor volt bennem magasztos érzék. Átöltöztem, ettem valamit és elküldtem a levelet Monsieur Rousseau-nak, meghagyva a szolgálonak, hogy azzal az üzenettel adja át, hogy majd később visszatér a válaszáért. Időt akartam hagyni a válasz megfontolására és arra az esetre, ha vendéglátóm esetleg gyengélkedne, nehogy hirtelen sietségből elutasítson. Betöltött a várakozás izgalma. Hát nem egy romantikus örült vagyok? Hisz biztos lehettem volna a sikerben, pusztán az ajánlóleveleim hatására is. Nem úgy tekintek majd rá, mint bárki más úriember? Semmiképpen. A közönséges tömegen kívül és fölötte állok. Az emberi természet eme nagyszerű bírása igazságosan fogja mérlegre tenni a képességeimet. A saját utamat kell járnom. Ha merész kísérletem sikerrel zárul, életem végéig emlékezni fogok nagyszerűségére. De mi lesz, ha jellemem számára oly hiú vagy olyan különleges, hogy visszariasztom, és nem fogad? Szép kis kellemetlenségben lesz akkor részem, hisz szégyenszemre kénytelen leszek előhozakodni az ajánlólevelekkel. De miért ez a kétség és feszélyezettség? Melankolikus bátortalásom eredménye mindez. Még mit nem?! Megrettenhet az *Héloïse* szerzője egy leleményes fiatalember lelkesedésétől? Ha mégis fogad, nagyon nehéz lesz jellememet megfelelően megtámogatni, hisz szokatlan magasröptűséggel fogalmaztam a levélben és olyan képet alkottam magamról, aminek aligha fogok tudni megfelelni.

Hogy felkészüljek a nagy beszélgetésre, sétálni mentem, egyedül. A Reuse folyó partján kószáltam töprengve; a gyönyörű vadregényes völgyet hatalmas hegyek zárják körül, némelyik fenyegető sziklakkal, mások fenyőcsoportokkal vagy szikrázó

He spoke of the Parlement of Paris: “If any company could be covered with disgrace, that would be. I could plunge them into deep disgrace simply by printing their edict against me on one side, and the law of nations and equity on the side opposite. But I have reasons against doing so at present.”

BOSWELL. “We shall have it one day, perhaps?”

ROUSSEAU. “Perhaps.”

I was dressed in a coat and waistcoat, scarlet with gold lace,

hóval borított. Az egészséges friss levegő és a romantikus környezet élénk, ünnepélyes hangulatba ringatott. Eszembe jutott, miket képzeltem korábban J. J. Rousseau-ról, hogy milyen nagyra becsüli őt egész Európa; az *Héloïse*, *Émile*. Röviden: egy sereg nagyszerű gondolat. Ez a félóra örökre az emlékezetembe vésődött.

Amikor visszaértem a fogadóba, a szolgálólány egy lapot nyújtott át, Monsieur Rousseau-tól érkezett, a következő üzenettel: „Betegségem és fájdalmaim miatt igazán nem vagyok alkalmas vendégek fogadására. Mr. Boswell társaságától azonban nem foszthatom meg magam, feltéve, hogy az egészségi állapotomat figyelembe veszi, és hajlandó a látogatását rövide szabni.”

Érzékenységem rettegett ettől a kifejezéstől: rövide szabni. De összeszedtem a bátorságomat és azonnal indultam. Az utcai bejáratnál Mademoiselle Le Vasseur már várt rám. Apró termetű, élénk, csinos francia leány volt, egyáltalán nem fokozta félelmeimet.⁴ Felvezetett egy homályos lépcsőn, és kinyitott egy ajtót. Arra számítottam, hogy itt megpillantom ŐT, de nem így történt. A szoba, ahová beléptem, előszobaként és konyhaként szolgált. Képzetelemben rengeteg képet alkottam az öntörvényű filozófusról. Végre feltárult egy másik ajtó és megláthattam az örmény ruhába öltözött előkelő, fekete úriembert. Belépve azt mondtam: „Nagyon, nagyon köszönöm.” Felmértük egymást és a kötelező meghajlások után megkérdezte: „Szeretne helyet foglalni vagy inkább sétálgat velem a szobában?” Az utóbbi választottam, örültem, hogy a székhez kötöttség formalitását elkerülhetem. Érdeklődtem hogyléte felől. „Nagyon beteg

buckskin breeches, and boots. Above all I wore a greatcoat of green camlet lined with fox-skin fur, with the collar and cuffs of the same fur. I held under my arm a hat with a solid gold lace, at least with the air of being solid. I had it last winter at The Hague. I had a free air and spoke well, and when Monsieur Rousseau said what touched me more than ordinary, I seized his hand, I thumped him on the shoulder. I was without restraint. When I found that I really pleased him, I said, “Are you aware, Sir, that I am recommended to you by a man you hold in high regard?”

ROUSSEAU. “Ah! My Lord Marischal?”

BOSWELL. “Yes, Sir; my Lord furnished me with a note to introduce me to you.”

ROUSSEAU. “And you were unwilling to take advantage of it?”

BOSWELL. “Nay, Sir; I wished to have a proof of my own merits.”

ROUSSEAU. “Sir, there would have been no kind of merit in gaining access to me by a note of Lord Marischal’s. Whatever he sends will always find a welcome from me. He is my protector, my father; I would venture to say, my friend.”

One circumstance embarrassed me a little: I had forgotten to bring with me from Neuchatel my Lord’s billet. But a generous consciousness of innocence and honesty gives a freedom which cannot be counterfeited.

I told Monsieur Rousseau, “To speak truly, I have forgotten to bring his letter with me; but you accept my word for it?”

ROUSSEAU. “Why, certainly. Numbers of people have shown themselves ready to serve me in their own fashion; my

vagyok. Nem hiszek már az orvosoknak.” „Igen, igen – feleltem. – Tudom, hogy nem szereti őket.” Mivel lehetetlen szóról szóra visszaadnom a beszélgetésünket, nem ragaszkodom az időrendhez, inkább úgy rögzítem, ahogy a fejemben összeáll.

BOSWELL: Örömmel tölti el Önt, Uram, ha a könyveire gondol?

ROUSSEAU: Nagyon szeretem őket. De mégis, ha a könyveimre gondolok, oly sok szerencsétlenség is eszembe jut, amit előidéztek, hogy nem tudok egyértelmű feleletet adni a kérdésére. Ugyanakkor a könyveim megmentették az életem.

A párizsi parlamentről a következőt mondta: „Ha van gyalázatos testület a világon, akkor ez az. Mélységesen elszégyellnék magukat, ha csak egyszerűen kinyomtatnám az ellenem hozott határozataikat az egyik oldalon és a népek igazságos törvényét vele szemben. De jelenleg megvan rá az okom, hogy ne tegyem.

BOSWELL: Egy nap talán majd mégis megteszi?

ROUSSEAU: Talán.

Arany zsinórozású, skarlátvörös mellényt és zekét viseltem, szarvasbőr bricseszt és csizmát. Fölötte teveszőr bélésű, rókaprém szegélyű, ugyanilyen gallérral és kezelővel ellátott zöld köpeny.⁵ A kezemben tartottam vert arany szegélyű kalapomat, legalábbis a szegély vert arany benyomását kelti. Hágában vettem a múlt télen. Szabadon, feszélyezettség nélkül beszélgettünk, és ha Monsieur Rousseau olyasmit mondott, ami a szokásosnál is jobban az elevenembe talált, megragadtam a kezét vagy vállon veregettem. Semmi sem szabott korlátot lelkesedésemnek. Mikor már éreztem, hogy kedvére való a társaságom, azt mondtam:

5 *A Skót Nemzeti Galériában látható portré, George Willison munkája, ugyanebben a viseletben ábrázolja Boswellt.*

Lord Marischal has served me in mine. He is the only man on earth to whom I owe an obligation.”

He went on, “When I speak of kings, I do not include the King of Prussia. He is a king quite alone and apart. That force of his! Sir, there’s the great matter, to have force – revenge, even. You can always find stuff to make something out of. But when force is lacking, when everything is small and split up, there’s no hope. The French, for example, are a contemptible nation.”

BOSWELL. “But the Spaniards, Sir?”

ROUSSEAU. “Yes, you will find great souls in Spain.”

BOSWELL. “And in the mountains of Scotland. But since our cursed Union, ah –“

ROUSSEAU. “You undid yourselves.”

BOSWELL. “Truly, yes. But I must tell you a great satisfaction given me by my Lord. He calls you Jean Jacques out of affection. One day he said to me, ‘Jean Jacques is the most grateful man in the world. He wanted to write my brother’s life; but I begged him rather to write the life of Mr. Fletcher of Saltoun, and he promised me he would do so.’“

ROUSSEAU. “Yes, Sir; I will write it with the greatest care and pleasure. I shall offend the English, I know. But that is no matter. Will you furnish me with some anecdotes on the characters of those who made your Treaty of Union, and details that cannot be found in the historians?”

BOSWELL. “Yes, Sir; hut with the warmth of an ancient Scot.”

ROUSSEAU. “By all means.”

He spoke of ecclesiastics. “When one of these gentlemen provides a new explanation of something incomprehensible, leaving it as incomprehensible as before, every one cries, ‘Here’s a great man.’ But, Sir, they will tell you that no single point of theology may be neglected, that every stone in God’s building,

„Tudomása van Önnek, Uram, arról, hogy ajánlóim között egy Ön által nagyra becsült név is szerepel?”

ROUSSEAU: Ó, a Lord-marsall, bizonyára!

BOSWELL: Igen, Uram, a Lord ajánlólevelet küldött Önnek.

ROUSSEAU: És Ön nem szándékozta felhasználni ezt a levelet?

BOSWELL: Nem, Uram. A saját képességeimet kívántam igazolni.

ROUSSEAU: Uram, a Lord-marsall ajánlólevelénél senkinek sem kell jobban igazolnia a képességeit. Bárkit irányít is hozzám, mindig szívesen fogadom. Védelmezöm ő; atyám; szeretném azt mondani: a barátom.

Kissé kellemetlennek éreztem azt a körülményt, hogy a Lord levelét Neuchâtelben hagytam. Ám az ártatlan és őszinte öntudat nem tűri a színlelést. Ezért így szóltam: „Hogy őszinte legyek, elfelejtettem a levelet magammal hozni, de remélem, nem kételkedik a szavamban.”

ROUSSEAU: Egyáltalán nem. Számos ember hajlandó valamilyen formában szolgálatot tenni nekem. A Lord-marsall a saját szájam íze szerint nyújt segítséget. Ő a világon az egyetlen, akinek le vagyok kötelezve. Ha királyokról beszélek, a porosz királyt nem értem közéjük. Ő egészen kivételes. Az ereje! Uram, ebben rejlik a titok, az erőben, még ha bosszúállás is. Minden az erőből fakad. De amikor az erő hiányzik, amikor minden apró és töredezett, akkor nincs remény. A franciák, például, megvetésre méltó nemzet.

BOSWELL: És a spanyolok, Uram?

ROUSSEAU: Igen, Spanyolországban akadnak nagy lelkek.

BOSWELL: Csakúgy, mint a skót hegyek közt. De az átkozott Egyesülési Szerződés óta, sajnos...

ROUSSEAU: Csak káruk lehet belőle.

BOSWELL: Valóban. De hadd meséljek valami kielégítőt a

the mystic Jerusalem, must be considered as sacred. 'But they have added stones to it. – Here, take off this; take off that! Now you see, the building is admirably complete, and you have no need to stand there to hold it up.' 'But we want to be necessary!' Ah! – Sir, you don't see before you the bear you have heard tell of. Sir, I have no liking for the world. I live here in a world of fantasies, and I cannot tolerate the world as it IS."

BOSWELL. "But when you come across fantastical men, are they not to your liking?"

ROUSSEAU. "Why, Sir, they have not the same fantasies as myself.—Sir, your country is formed for liberty. I like your habits. You and I feel at liberty to stroll here together without talking. That is more than two Frenchmen can do. Mankind disgusts me. And my housekeeper tells me that I am in far better humour on the days when I have been alone than on those when I have been in company."

BOSWELL. "There has been a great deal written against you, Sir."

ROUSSEAU. "They have not understood me. As for Monsieur Vernet at Geneva, he is an Arch-Jesuit, that is all I can say of him."

BOSWELL. "Tell me, Sir, do you not find that I answer to the description I gave you of myself?" ROUSSEAU. "Sir, it is too early for me to judge. But all appearances are in your favour."

BOSWELL. "I fear I have stayed too long. I shall take the honour of returning tomorrow." ROUSSEAU. "Oh, as to that, I can't tell."

BOSWELL. "Sir, I shall stay quietly here in the village, If you are able to see me, I shall be enchanted; if not, I shall make no complaint."

ROUSSEAU. "My Lord Marischal has a perfect understanding of man's feelings, in solitude no less than in society. I am

Lord-marsallról. Önt Jean Jacques-nak hívja, szeretettel emlegeti. Egy nap így szólt hozzám: „Jean Jacques a leghálásabb ember a világon. Meg akarta írni a bátyám életrajzát, de könyörögtem neki, hogy inkább a saltouni Mr. Fletcher életéről írjon. Meg is ígérte.”

ROUSSEAU: Igen, Uram. A legnagyobb körültekintéssel fogom megírni. Az angolok szemében sértő lesz, tudom. De az nem érdek. Mesélne nekem esetleg az Egyesülési Szerződés aláírásáról? Olyan részletek érdekelnek, amelyek nincsenek benne a történeti jegyzetekben.

BOSWELL: Hogyne, Uram. De csakis az ősi skót vér forróságával.

ROUSSEAU: Mindenképpen.

Az egyházi személyekről a következőt mondta: „Amikor ezek az úriemberek új magyarázattal szolgálnak valami felfoghatatlan kérdés kapcsán, ugyanolyan homályban hagyva a témát, ahogy korábban találták, mindenki felkiált: Itt egy nagyszerű elme. De, Uram, a katolikusok szerint egyetlen teológiai részletről sem feledkezhetünk meg. Minden egyes kő Isten építményében, a misztikus Jeruzsálemben – szentként kezelendő. Ám azt állítják: hozzáépítések történtek, falrészeket bontottak el. S az épület mégis csodálatos módon egész, látják? És nem kell ott állni, hogy fennmaradjon. De *mi* ragaszkodunk a szükségszerűséghez, mondják mások. Jaj nekem... Uram, az ember nem látja maga előtt a medvét, aminek a vicsorgását hallja. Nem szeretem én ezt a világot, Uram. Itt a völgyben a képzeletemnek élek, a külvilághoz nincs türelmem.”

BOSWELL: De amikor kivételes emberekkel találkozok, az kedvére való, nemde?

ROUSSEAU: Sajnos az emberek körülöttem nem osztoznak az én ábrándjaimban. Uram, az Ön országa szabadságra született. Tetszenek a szokásaik. Mi ketten nyugodtan

overwhelmed with visits from idle people.”

BOSWELL. “And how do they spend their time?”

ROUSSEAU. “In paying compliments. Also I get a prodigious quantity of letters. And the writer of each of them believes that he is the only one.”

BOSWELL. “You must be greatly surprised, Sir, that a man who has not the honour of your acquaintance should take the liberty of writing to you?”

ROUSSEAU. “No. I am not at all surprised. For I got a letter like it yesterday, and one the day before yesterday, and others many times before that.”

BOSWELL. “Sir, your very humble servant.—What, you are coming further?”

ROUSSEAU. “I am not coming with you. I am going for a walk in the passage. Good-bye.”

I had great satisfaction after finding that I could support the character which I had given of myself, after finding that I should most certainly be regarded by the illustrious Rousseau. I had a strange kind of feeling after having at last seen the author of whom I had thought so much. I sat down immediately and wrote to Dempster. I sat up too late.

TUESDAY 4 DECEMBER. After taking a walk in the vallon, I went to the door of Monsieur Rousseau. Mademoiselle Le Vasseur was abroad, and I could not get in. I met her on the street, and she said, “Monsieur Rousseau will let you know this afternoon at what hour he can see you.” I dined at the table d’hôte with a Monsieur Durey, a Parisian, son to a rich financier, but obliged to fly on account of lettres de cachet which were taken out against him by his sister’s influence, who is married to a man in power, and wants to have all the fortune of her father. This same Durey is, however, a sad dog. He has spent a vast deal

sétálgatunk itt fel-alá, akár egy szó nélkül. Ezt két francia nem tudná megtenni. Az emberiség taszít. A házvezetőnőm azt mondja, sokkal jobb kedvem van azokon a napokon, amiket egyedül töltök, mint akkor, amikor társaság szórakoztat.

BOSWELL: Sok gonoszságot írtak Ön ellen, Uram.

ROUSSEAU: Nem értettek meg. Ami a genfi Monsieur Vernet-t illeti, ő a fő-jezsuita, csak ennyit mondhatok.

BOSWELL: Mondja, Uram, nem találja úgy, hogy a magamról adott személyleírás megfelel a valóságnak?

ROUSSEAU: Uram, korai még ítéletet alkotnom. De a látszat kedvező.

BOSWELL: Attól tartok, túl hosszan időztem már. Megtiszteltetésnek érezném, ha visszatérhetnék holnap is.

ROUSSEAU: Ezt illetően nem nyilatkozhatok.

BOSWELL: Uram, a faluban szálltam meg szolid körülmények között. Amennyiben láthatom még, el leszek varázsolva; ha nem, akkor sem fogok panaszkodni.

ROUSSEAU: A Lord-marsall nagyszerűen olvassa az emberek érzelmeit, a magányban éppúgy, mint társaságban. De kimerít a léha emberek látogatása.

BOSWELL: És mivel töltik az idejüket ezek a léha látogatók?

ROUSSEAU: Köszönetnyilvánításokat fogalmaznak. Amúgy is rengeteg levelet kapok, és mindegyik feladó azt hiszi magáról, egyedül ő ír nekem.

BOSWELL: Bizonyára meglepi, Uram, hogy olyanok is veszik a bátorságot, hogy írjanak Önnek, akik nem is büszkélkedhetnek azzal, hogy ismerik.

ROUSSEAU: Nem, egyáltalán nem lep meg. Hisz tegnap is kaptam ilyen levelet, tegnapelőtt is, azelőtt is, és így tovább.

BOSWELL: Alázatos szolgája, Uram. ... Nocsak, még velem tart?

ROUSSEAU: Nem kísérem tovább. Csak sétálok egyet az

of money upon women, and upon absurd plans for the Young Pretender. He is a kind of author, writes you a criticism in the Journal encyclopedique, and even composes you a system of education on a plan entirely new. This last has not yet seen the light. Small will be the light which it will impart – ”Not light, but rather darkness visible.” Monsieur Durey lives snug at Métiers and eats in the inn, when some good friend does not invite him.

My other companion was Monsieur de Turo, who has an estate in the neighbourhood, has travelled a good deal, has a good deal of knowledge, and is a tall, stout young fellow. But with the whim of an English oddity, he lives constantly in this inn. The inhabitants of the village have named him their Governor, an office of small authority but of consequence enough to make Monsieur de Turo hold his head extremely high. I have seen him grant a pass to a beggar with great dignity. He generally keeps a parcel of dogs, and goes a-hunting on the hills. Scandal says that he is intimately connected with my youngest landlady. Perhaps I have done him an injury in the spelling of his name. Perhaps he writes it Thurot, and possibly may be a near relation of the gallant Captain Thurot who during the last war awed and dismayed the coasts of Caledonia. After dinner I waited on Monsieur Martinet, the Chatelain, a knowing, hearty fellow. He engaged me to sup with him.

At five I went to Monsieur Rousseau, whom I found more gay than he had been yesterday. We joked on Mademoiselle Le Vasseur for keeping him under lock and key. She, to defend herself, said he had another door to get out at. Said he, “Ah, Mademoiselle, you can keep nothing to yourself.”

átjáróban. Minden jót!

Nagy meglepedésemre szolgált, hogy a magamról adott jellemrajznak megfelelttem, hisz a nagyhírű Rousseau minden kétséget kizáróan megisztel a figyelmével. Furcsa érzés kerített hatalmába, miután elkészöntem a szerzőtől, akit oly sokra tartok. Azonnal nekiültem és levelet írtam Dempsternek. Későig fennmaradtam.

DECEMBER 4, kedd

Miután jártam egyet a völgyben, egyenesen Monsieur Rousseau házához mentem. Mademoiselle Le Vasseur nem volt otthon, így nem jutottam be. Az utcán talákoztam vele, csak annyit mondott: „Monsieur Rousseau délután tudatja majd Önnel, hánykor találkozhatnak.” A vendéglőben együtt ebédeltünk egy gazdag párizsi üzletember fiával, Monsieur Durey-val. A nővére egy befolyásos emberhez ment férjhez, és hogy a fivért kiforgassák az örökségből, peren kívüli elmarasztaló ítéletet vásároltak ellene, egy úgynevezett *lettre de cachet*-t, ezért menekült el Párizsból. Ez a Durey egy szerencsétlen flótás. Rengeteg pénzt költ nőkre, és a fiatal trónkövetelő, Stuart Károly abszurd terveire. Afféle irodalmár is, kritikát közöl a *Journal encyclopédique*-ben, sőt, ha kell, összeüt egy teljesen új oktatási rendszert. Ez utóbbi még nem került napvilágra, bár kevés világosságot fog nyújtani. „Nem fény az, de látható sötét.”⁶ Monsieur Durey észrevétlenül meghúzódik Môtiers-ben, és ha valamelyik jó barátja nem látja vendégül, a fogadóban ebédel.

Másik társam egy környékbeli földbirtokos, Monsieur de Turo; széleskörűen tájékozott, sokfelé járt már, termetre magas,

6 John Milton: *Elveszett Paradicsom*, I. könyv, 63. sor.

He gave me the character of the Abbé de Saint-Pierre, “a man who did good, simply because he chose to do good: a man without enthusiasm. One might say that he was passionately reasonable. He would come to a discussion armed with notes, and he used to say, ‘I shall be sneered at for this,’ ‘I shall get a hissing for that.’ It was all one to him. He carried his principles into the merest trifles. For example, he used to wear his watch suspended from a button on his coat, because that was more convenient. As he was precluded from marriage, he kept mistresses, and made no secret of it. He had a number of sons. He would allow them to adopt none but the most strictly useful professions; for example, he would not allow any son of his to be a wig-maker. ‘For,’ said he, ‘so long as Nature continues to supply us with hair, the profession of wig-making must always be full of uncertainty.’ He was completely indifferent to the opinion of men, saying that they were merely overgrown children. After paying a long visit to a certain lady, he said to her, ‘Madam, I perceive I am wearisome to you, but that is a matter of no moment to me. You amuse me.’ One of Louis XIV’s creatures had him turned out of the Academy for a speech he had made there. Yet he perpetually visited this man. ‘For,’ said he, ‘he acted in his own interests, and I bear him no grudge for that. He amuses me. He has no grounds for being offended with me. I have grounds for offence against him, but I am not offended.’ In short, he continued to call on this Academician, until the latter put a stop to it because he found it disagreeable to see a man whom he had injured. He had plenty of good sense, but a faulty style: long-winded and diffuse, yet always proving his point. He

erős fiatalember. De szinte angolos szeszélyből, tartósan a fogadóban él. A falu lakói kinevezték kormányzónak, amely hivatal alig ruház rá valamicske hatalmat, Monsieur Turo mégis magasan hordja az orrát. Tanúja voltam, amikor egy koldusnak nagy leereszkedéssel jóváhagyott valami engedélyt. Gyakran jár a hegyekbe vadászni, nagy farka kutyával, és a pletyka szerint, intim szálak fűzik a legfiatalabb fogadólányhoz. Könnyen lehet, hogy félreírtam a nevét, talán Thurot-t kellett volna írnom, és asztaltársam esetleg közeli rokonságban áll a derék Thurot kapitánnyal, aki a legutóbbi háborúban csodálatba és kétségbeesésbe kergette a Kaledónia partjai mentén élő lakosságot.⁷ Ebéd után tiszteletemet tettem Monsieur Martinet-nál, a kastély uránál; szívélyes, intelligens fickó. Meghívott vacsorára.

Ötkor felkerestem Monsieur Rousseau-t; vidámabb volt, mint tegnap. Azon tréfálkoztunk, hogy Mademoiselle Le Vasseur elzárva tartja őt. Az asszony védelmére felhozta, hogy van a szobának egy másik kijárata is, mire Rousseau azt mondta: „Jaj, kérem, Önnek mindent el kell kotyognia?”

Saint-Pierre abbét jellemezve így fogalmazott: „Olyan ember, aki azért tesz jót, mert jót akar tenni, de nincs benne lelkesedés. Azt mondhatnánk, a lelkesedésig ésszerű. Egy kötetlen beszélgetésre jegyzetpapírokkal érkezik, és azt motyogja: Ezért még gúnyolni fognak, összesúgnak a hátam mögött. Számára a kettő ugyanaz. A legjelentéktelenebb apróságban is elveket keres. Például az óráját a felöltője egyik gombjához rögzíti, mert úgy kényelmesebben hozzáfér. Mivel nem házasodhat, szeretőket tart, és nem is titkolja. Jónéhány fia született, de mindegyiknek

⁷ „Monsieur de Turo” valószínűleg Charles Auguste du Terreaux, a közeli falu, Les Verrières, jegyzője lehetett, akiről Rousseau a *Vallomások* utolsó könyvében megbélyegzően nyilatkozik, míg az említett tengerésztiszt François Thurot.

was a favourite with women; he would go his own way independently, and he won respect. If you become a Member of Parliament, you must resemble the Abbé de Saint- Pierre.’ You must stick to your principles.”

BOSWELL. “But, then, one must be very well instructed.”

ROUSSEAU. “Ah, sure enough. You must have a well-furnished head.”

BOSWELL. “But, Sir, a Member of Parliament who behaves as a strictly honest man is regarded as a crazy fool.”

ROUSSEAU. “Well then, you must be a crazy fool of a Member; and believe me, such a man will be respected – that is, if he holds consistently by his principles. A man who changes round on every occasion is another affair.”

He talked of his Plan for Perpetual Peace, taken from the Abbé de Saint-Pierre. I frankly owned that I had not read it. “No?” said he – then took one down from his bookcase and gave it me. I asked him smilingly if he would not put his name upon it. He laughed heartily at me. I talked to him of the German album and how I had been forced to take one; but that except what was written by the person who gave it me, there was nothing in it. Said he, “Then your album is album.” There was a sally for you. A precious pearl; a pun made by Rousseau. He said, “I have seen the Scottish Highlanders in France. I love the Scots; not because my Lord Marischal is one of them but because he praises them. You are irksome to me. It’s my nature. I cannot help it.”

BOSWELL. “Do not stand on ceremony with me.”

ROUSSEAU. “Go away.”

Mademoiselle always accompanies me to the door. She said, “I

megtiltotta, hogy közönséges szakmát válasszon: egyikből sem lehet parókakészítő, például. Azt mondja, mindaddig, amíg a Természet hajjal látja el az embert, a parókakészítés bizonytalan foglalkozás marad. Mások véleménye, miszerint a fiúk nagyra nőtt babák, egyáltalán nem érdekli. Miután egy bizonyos hölgnél hosszabban időzött, azt mondta neki: Asszonyom, látom, hogy terhére vagyok, de ezzel nem foglalkozom. Elég az, hogy Ön szórakoztat engem. Egy beszéde miatt XIV. Lajos egyik embere eltávolította az Akadémiáról, de az abbé folyamatosan látogatja ezt az embert. Azt mondja, bizonyára a legjobb belátása szerint cselekedett, nem neheztel rá, az ügy inkább szórakoztatja. Nincs annak az embernek oka rá, hogy haragot tartson vele, az abbénak lenne inkább oka a sértődésre, de ő nincs megsértődve. Röviden, addig látogatta ezt az akadémikust, amíg az kereken el nem utasította, mondván, helytelen lenne olyan emberrel kapcsolatot tartania, akivel kibabrált. Az apát logikusan gondolkodik, de a stílusa hibádzik: körülményes és kusza, de mindig ésszerű. A nők szerették, a maga útját járta, és tiszteletet érdemelt. Ha valaha parlamenti képviselő lesz, igyekezzen hasonlítani Saint-Pierre abbéra. Ragaszkodjon az elveihez.”⁸

BOSWELL: De ahhoz tájékozottabbnak kéne lennem.

ROUSSEAU: Semmi kétség, tiszta fej kell hozzá.

BOSWELL: De Uram, azt a parlamenti képviselőt, aki mindenben szigorúan a becsület útján jár, ostoba bolondnak tekintik.

ROUSSEAU: Nos, ez esetben ostoba, bolond képviselőként kell viselkednie. És higgye el, az ilyen embert megbecsülik,

have been twenty-two years with Monsieur Rousseau; I would not give up my place to be Queen of France. I try to profit by the good advice he gives me. If he should die, I shall have to go into a convent.” She is a very good girl, and deserves to be esteemed for her constancy to a man so valuable. His simplicity is beautiful. He consulted Mademoiselle and her mother on the merits of his Héloïse and his Emile.

I supped with the Châtelain. He said, “We two are alone, so as to be free to talk of my Lord Marischal and nothing else.” We were hearty.

WEDNESDAY 5 DECEMBER. When I waited upon Monsieur Rousseau this morning, he said, “My dear Sir, I am sorry not to be able to talk with you as I would wish.” I took care to waive such excuses, and immediately set conversation a-going. I told him how I had turned Roman Catholic and had intended to hide myself in a convent in France. He said, “What folly! I too was a Catholic in my youth.’ I changed, and then I changed back again. I returned to Geneva and was readmitted to the Protestant faith. I went again among Catholics, and used to say to them, ‘I am no longer one of you’; and I got on with them excellently.” I stopped him in the middle of the room and I said to him, “But tell me sincerely, are you a Christian?” I looked at him with a searching eye. His countenance was no less animated. Each stood steady and watched the other’s looks. He struck his breast, and replied, “Yes. I pique myself upon being one.”

BOSWELL. “Sir, the soul can be sustained by nothing save the Gospel.”

feltéve, hogy tartja magát az elveihez. Arról, aki minden kérdéshez köpönyeget vált, jobb nem is beszélni.

A Saint-Pierre abbétól átvett *Örökbéke-tervezetről* beszélt. Őszintén bevallottam, hogy nem ismerem. Nem? – csodálkozott. Azzal levett egy könyvet a polcról és felém nyújtotta. Mosolyogva kérdeztem, nem akarja-e beleírni a nevét. Őszinte szívvel felnevetett. Elmeséltem neki, miként erőszakoltak rám egy német albumot, amiben az ajándékozó nevén kívül semmi sem volt. „Akkor az Ön albuma igazán *album*” – felelte.⁹ Rousseau részéről a pajkos szójáték ritka gyöngy. Azt mondta: „Franciaországban talákoztam skót felföldiekkel. Szeretem a skótokat. Nem azért, mert a Lord-marsall is skót, hanem azért, mert ő is dicséri őket. De Ön fáraszt. Nem tehetek róla, ilyen a természetem.”

BOSWELL: Velem nem kell ragaszkodjon a formáságokhoz.

ROUSSEAU: Hagyjon magamra!

A Mademoiselle megint a bejáratig kísért. Azt mondta: „Huszonkét éve vagyok Monsieur Rousseau mellett, és a francia királlyal se cserélném el. Igyekszem a jó tanácsait megtartani. Ha meghal, zárdába vonulok.”

Nagyon rendes lány, és megérdemli, hogy egy ilyen értékes emberhez való ragaszkodásáért nagyra becsüljék. Rousseau egyszerűsége csodálatos. A Mademoiselle és az anyja véleményére is kíváncsi volt az *Héloïse* és az *Émile* kapcsán.

A kastély urával vacsoráztam. Így szólt hozzám: „Magunkban vagyunk ketten, nyugodtan beszélgethetünk a Lord-marsallról, és semmi másról.” Jókedvünk kerekedett.

ROUSSEAU. "I feel that. I am unaffected by all the objections. I am weak; there may be things beyond my reach; or perhaps the man who recorded them made a mistake. I say, God the Father, God the Son, God the Holy Ghost."

BOSWELL. "But tell me, do you suffer from melancholy?"

ROUSSEAU. "I was born placid. I have no natural disposition to melancholy. My misfortunes have infected me with it."

BOSWELL. "I, for my part, suffer from it severely. And how can I be happy, I, who have done so much evil?"

ROUSSEAU. "Begin your life anew. God is good, for he is just. Do good. You will cancel all the debt of evil. Say to yourself in the morning, 'Come now, I am going to pay off so much evil.' Six well-spent years will pay off all the evil you have committed."

BOSWELL. "But what do you think of cloisters, penances, and remedies of that sort?"

ROUSSEAU. "Mummeries, all of them, invented by men. Do not be guided by men's judgments, or you will find yourself tossed to and fro perpetually. Do not base your life on the judgments of others; first, because they are as likely to be mistaken as you are, and further, because you cannot know that they are telling you their true thoughts; they may be impelled by motives of interest or convention to talk to you in a way not corresponding to what they really think."

BOSWELL. "Will you, Sir, assume direction of me?"

ROUSSEAU. "I cannot. I can be responsible only for myself."

BOSWELL. "But I shall come back."

ROUSSEAU. "I don't promise to see you. I am in pain. I need a chamber-pot every minute."

BOSWELL. "Yes, you will see me."

ROUSSEAU. "Be off; and a good journey to you."

About six I set out.

DECEMBER 5, szerda

Amikor ma délelőtt tiszteletemet tettem Monsieur Rousseau-nál, azt mondta: „Drága Uram, sajnálom, hogy nem beszélhetek Önnel úgy, ahogy szeretnék.” Túl akartam lépni az előzékenykedésen, ezért rögtön belevágtam egy fontosabb témába. Elmeséltem neki, miként tértem át a katolikus hitre és hogy egy francia kolostorban szeretnék meghúzódni. „Micsoda dőreség! – felelte. – Fiatalkoromban én is katolikus voltam. Áttértem, aztán visszatértem. Genfben érkezve, visszafogadtak a protestáns hitbe. Ha katolikusok között hangoztattam, hogy már nem közéjük tartozom, nagyszerűen kijöttünk egymással.”

Megállítottam a szoba közepén, és azt kérdeztem: „De mondja meg őszintén, keresztény Ön?” Fürkésző pillantással néztem rá, és ő ugyanolyan élénken bámult vissza rám. Mozdulatlanul álltunk, egymás rezdülését figyeltük. A mellét verte, úgy felelt: „Igen, és büszke vagyok rá.”

BOSWELL: Uram, a lelket csakis az Evangélium tartja életben.

ROUSSEAU: Én is így érzem. Minden ellenkezés hiábavaló. Gyarló vagyok; vannak dolgok, amik meghaladják a képességeimet, vagy talán az emberek, akik az eszmét rögzítették, hibát vétettek. De azt mondom: Isten az Atya, Isten a Fiú, Isten a Szentlélek.

BOSWELL: De mondja, nem szenved néha melankóliától?

ROUSSEAU: Nyugodt kedélyűnek születtem. Soha nem környékezett melankólia. Sorsom szerencsétlen alakulása mételyez.

BOSWELL: Ami engem illet, rettentően szenvedek tőle. Hogy is lehetnék boldog, én, aki annyi gonoszsgot követtem el.

ROUSSEAU: Kezdjen új életet. Isten jó, mert igazságos. Jócselekedetekkel minden gonoszsgot felülírhat. Reggel mondja azt magának: Szedd össze magad, fizess meg a rossz

FRIDAY 14 DECEMBER. At eight I got on horseback and had for my guide a smith called Dupuis. I said, “Since when (depuis quand) have you had that name?” I passed the Mountain Lapidosa, which is monstrously steep and in a great measure covered with snow. I was going to Rousseau, which consideration levelled the roughest mountains. I arrived at Môtiers before noon. I alighted at Rousseau’s door. Up and I went and found Mademoiselle Le Vasseur, who told me, “He is very ill.” “But can I see him for a moment?” “I will find out. Step in, Sir.” I found him sitting in great pain.

ROUSSEAU. “I am overcome with ailments, disappointments, and sorrow. I am using a probe. Every one thinks it my duty to attend to him.” BOSWELL. “That is most natural; and are you not pleased to find you can be of so much help to others?” ROUSSEAU. “Why –”

I had left with him when I was last here what I called a “Sketch of My Life,” in which I gave him the important incidents of my history and my melancholy apprehensions, and begged his advice and friendship. It was an interesting piece. He said, “I have read your Memoir. You have been gulled. You ought never to see a priest.”

BOSWELL. “But can I yet hope to make something of myself?”

ROUSSEAU. “Yes. Your great difficulty is that you think it so difficult a matter. Come back in the afternoon. But put your watch on the table.”

BOSWELL. “For how long?”

ROUSSEAU. “A quarter of an hour, and no longer.”

cselekedeteket. Hat év minden gonosz tettet kiválthat.

BOSWELL: És mit gondol a kolostorokról, a penitenciáról és egyéb ilyen gyógy módokról?

ROUSSEAU: Hókuszpókusz mind. Emberek ötlték ki. Ne az emberek ítéletére hagyatkozzon, mert örökké csak ide-oda rángatják majd. Ne mások értékítéletére építsen; először is azért ne, mert legalább annyira tévedhetnek, mint Ön, továbbá azért se, mert nem tudhatja, hogy valódi gondolataikat osztják-e meg Önnel. Vezethetik őket olyan érdekek vagy körülmények, amelyek nem vágnak egybe azzal, amit valóban gondolnak.

BOSWELL: Vállalná Ön, Uram, hogy utat mutat nekem?

ROUSSEAU: Nem tehetem. Csak magamért vállalhatok felelősséget.

BOSWELL: De még visszatérek.

ROUSSEAU: Nem ígérhetem, hogy fogadni tudom. Fájdalmaim vannak. Percenként használom az ágytálat.

BOSWELL: Tudom, hogy találkozunk még.

ROUSSEAU: Most menjen. És jó utat!

Hat körül keltem útra.

DECEMBER 14, péntek¹⁰

Nyolckor lóra ültem; egy Dupuis nevű kovács volt kalauzom. Kíváncsivá tett, mióta viseli ezt a nevet. Átkeltünk a Lapidosa-hegyen, irgalmatlanul meredek és nagyrészt hó borítja, de mivel Rousseau-hoz tartottam, a fáradságos utat sík terepnek éreztem. Dél előtt érkeztünk Môtiers-ba, és csak Rousseau bejáratánál szálltam le a lóról. Mademoiselle Le Vasseur az ajtóban azt mondta: „Nagyon beteg.”

10 *Boswell néhány napig a környékét járta, Rousseau-nak levelet hagyott, és kérte, hadd keresse fel újra. December 14-én tért vissza hozzá.*

BOSWELL. "Twenty minutes."

ROUSSEAU. "Be off with you! – Ha! Ha!" Notwithstanding the pain he was in, he was touched with my singular sally and laughed most really. He had a gay look immediately.

I dined in my old room with the two boarders. After dinner I walked out. There had fallen much rain, and the vallon was all overflowed. Nature looked somewhat different from the time that I was first here. I was sorry that such a scene was subject to any change.

At four I went to Monsieur Rousseau. "I have but a moment allowed me; I must use it well. – Is it possible to live amongst other men, and to retain singularity?"

ROUSSEAU. "Yes, I have done it."

BOSWELL. "But to remain on good terms with them?"

ROUSSEAU. "Oh, if you want to be a wolf, you must howl – I attach very little importance to books."

BOSWELL. "Even to your own books?"

ROUSSEAU. "Oh, they are just rigmarole."

BOSWELL. "Now you are howling."

ROUSSEAU. "When I put my trust in books, I was tossed about as you are – though it is rather by talking that you have been tossed. I had nothing stable here" (striking his head) "before I began to meditate."

BOSWELL. "But you would not have meditated to such good purpose if you had not read."

ROUSSEAU. "No. I should have meditated to better purpose if I had begun sooner."

BOSWELL. "But I, for example, would never have had the agreeable ideas I possess of the Christian religion, had I not read 'The Savoyard's Creed'. – Yet, to tell the truth, I can find no certain system. Morals appear to me an uncertain thing. For instance, I should like to have thirty women. Could I not satisfy

– Láthatom azért? Egy pillanatra.

– Megtudakolom. Kerüljön beljebb, uram.

Látható fájdalmak közt ücsörgött.

ROUSSEAU: Átjár a szomorúság, a csalódások és a betegségem. Szondát használok. Mindenki azt képzei, hogy kötelességem őt fogadni.

BOSWELL: Ez teljesen természetes. Nem tölti el meglepéssel, mennyien számítanak a segítségére?

ROUSSEAU: Miért éreznék így?

A legutóbbi alkalommal, hogy nála jártam, itt hagytam rövid Életrajzomat, amelyben történetem fontos eseményeit, valamint a melankóliára való hajlamom okait rögzítem, és a tanácsáért, barátságáért esedezem. Érdekes írás. A filozófus így szólt: „Elolvastam a Memoárját. Lóvá tették. Soha ne forduljon paphoz!”

BOSWELL: De van rá remény, hogy lesz még valaki belőlem?

ROUSSEAU: Igen, de az Ön legnagyobb problémája, hogy ügyet csinál belőle. Jöjjön vissza délután! És tegye ki az asztalra az óráját!

BOSWELL: Meddig maradhatok?

ROUSSEAU: Negyedórát. Semmivel sem többet.

BOSWELL: Legyen húsz perc...

ROUSSEAU: Most menjen.

Fájdalmai ellenére mosolygott csintalan buzgalmamon és azonnal jókedve támadt.

A múltkori vendégházban két másik bérlővel ebédeltem, aztán sétálni indultam. Sok eső esett az elmúlt napokban, a völgyben mindenütt állt a víz. Most másmilyennek mutatkozott a Természet, mint amikor először pillantottam meg ezt a tájat és szomorúsággal töltött el, hogy még egy ilyen helyszínt is megérinthesnek a változások.

that desire?”

ROUSSEAU. “No!”

BOSWELL. “Why?”

ROUSSEAU. “Ha! Ha! If Mademoiselle were not here, I would give you a most ample reason why.”

BOSWELL. “But consider: if I am rich, I can take a number of girls; I get them with child; propagation is thus increased. I give them dowries, and I marry them off to good peasants who are very happy to have them. Thus they become wives at the same age as would have been the case if they had remained virgins, and I, on my side, have had the benefit of enjoying a great variety of women.”

ROUSSEAU. “Oh, you will be landed in jealousies, betrayals, and treachery.”

BOSWELL. “But cannot I follow the Oriental usage?”

ROUSSEAU. “In the Orient the women are kept shut up, and that means keeping slaves. And, mark you, their women do nothing but harm, whereas ours do much good, for they do a great deal of work.”

BOSWELL. “Still, I should like to follow the example of the old Patriarchs, worthy men whose memory I hold in respect.”

ROUSSEAU. “But are you not a citizen? You must not pick and choose one law here and another law there; you must take the laws of your own society. Do your duty as a citizen, and if you hold fast, you will win respect. I should not talk about it, but I would do it. – And as for your lady, when you go back to Scotland you will say, ‘Madam, such conduct is against my conscience, and there shall be no more of it.’ She will applaud you; if not, she is to be despised.”

BOSWELL. “Suppose her passion is still lively, and she threatens to tell her husband what has happened unless I agree to continue our intrigue?”

Négykor érkeztem Rousseau-hoz: „Mivel kevés az időm, szeretném kihasználni. Lehetséges úgy élni az emberek között, hogy megőrizzük az egyéniségünket?”

ROUSSEAU: Igen. Nekem korábban sikerült.

BOSWELL: De úgy, hogy megmarad a jó viszony.

ROUSSEAU: Ó, ha farkassá akar válni, ordítania kell. Nagyon kevés jelentőséget tulajdonítok a könyveknek.

BOSWELL: Beleértve a saját könyveit is?

ROUSSEAU: Ó, az is csak szószaporítás mind.

BOSWELL: Most aztán ordít, mint a többi farkas...

ROUSSEAU: Ha a könyvekbe fektetném a bizodalمام, hánykolódhatnék, mint maga, bár Ön inkább a szóbeli közléssel viaskodik. Semmi bizonyosság nem volt itt – a kobakjára bök – mielőtt elmélkedni nem kezdtem.

BOSWELL: De nem elmélkedhetne ilyen célszerűen, ha nem lenne olvasott ember.

ROUSSEAU: Ellenkezőleg. Jobban jártam volna, ha korábban kezdek elmélkedni.

BOSWELL: Én azonban soha nem kerültem volna azon gondolatok birtokába, amelyeket ma bírok, ha nem olvastam volna például A savoyai vikárius hitvallása című írását. Ám, hogy őszinte legyek, semmiben sem találok bizonyosságot. Még az erkölcs sem bizonyosság. Például, harminc asszonyt szeretnék szeretni. Kielégíthetem ezt a vágyamat?

ROUSSEAU: Nem.

BOSWELL: Miért nem?

ROUSSEAU: Ha nem lenne itt a Mademoiselle, jónéhány okot felsorolhatnék.

BOSWELL: De tegyük fel, hogy gazdag vagyok, sok hölgyismerősöm akad. Gyermekeket nemzek nekik, sokasodnak a leszármazottaim, mindegyiket hozománnyal látom el, és olyan gazdákhöz házásítom őket, akik szívesen fogadják. Így

ROUSSEAU. "In the first place, she will not tell him. In the second, you have no right to do evil for the sake of good."

BOSWELL. "True. None the less, I can imagine some very embarrassing situations. And pray tell me how I can expiate the evil I have done?"

ROUSSEAU. "Oh, Sir, there is no expiation for evil except good."

A beautiful thought this. Nevertheless, I maintained my doctrine of satisfaction by punishment. Yes, I must ever think that immutable justice requires atonement to be made for transgressions, and this atonement is to be made by suffering. This is the universal idea of all nations, and seems to be a leading principle of Christianity. I gave myself full scope; for since I left England I have not had anybody to whom I could lay open entirely my mind till I found Monsieur Rousseau.

I asked him, "When I get to France and Italy, may I not indulge in the gallantries usual to those countries, where the husbands do not resent your making love to their wives? Nay, should I not be happier as the citizen of such a nation?"

ROUSSEAU. "They are corpses. Do you want to be a corpse?" He was right.

BOSWELL. "But tell me, has a virtuous man any true advantages, is he really better off than a man given up to sensuality?"

ROUSSEAU. "We cannot doubt that we are spiritual beings; and when the soul escapes from this prison, from this flesh, the virtuous man will find things to his liking. He will enjoy the contemplation of happy souls, nobly employed. He will say, 'I have already lived a life like that.' Whereas those who experience nothing but the vile passions which have their origin in the body will be dissatisfied by the spectacle of pleasures which they have no means of enjoying."

ugyanannyi idősen lesznek feleségek, mint ha szüzek maradtak volna, a magam részéről pedig a legkülönbözőbb nők társaságát élvezem.

ROUSSEAU: És a mindennapjait behálózza a féltékenység, a hűtlenség és az árulás.

BOSWELL: Nem követhetném a keleti szokást?

ROUSSEAU: Keleten a nőket elzárják. Rabszolgák. És jegyezze meg, amit mondok: azok a nők csak bajt okoznak, míg a mieink rengeteg feladatot ellátnak.

BOSWELL: Mégis, én a pátriárkák példáját szeretném követni, akiket nagyra becsülök.

ROUSSEAU: De Ön egy állam polgára. Nem válogathat szabadon a törvények között, el kell fogadnia saját társadalmának a törvényeit. Tegye meg polgári kötelességét, és ha állhatatos, elnyeri a megbecsülést. Kár a szóért, én így tennék. Ami pedig a hölgyet illeti, amikor visszatér Skóciába, mondja neki azt: Asszonyom, a viszonyunk nem egyeztethető össze a lelkiismeretemmel, ezért kérem, hagyjunk fel vele. A hölgy nagyra fogja Önt becsülni, ha pedig nem, akkor csupán megvetést érdemel.

BOSWELL: Tegyük fel, hogy még él benne a szenvedély, és azzal fenyeget majd, hogy elmond mindent a férjének, hacsak fent nem tartjuk a kapcsolatot.

ROUSSEAU: Először is: nem fogja elmondani; másodszor: Önnek nincs joga gonoszat cselekedni még érdekből sem.

BOSWELL: Igaz, mindazonáltal félek, hogy nagyon kellemetlen szerepet vállalok. Árulja el, miként tehetném jóvá, amit elkövettem?

ROUSSEAU: Ó, uram, a gonoszat jóvátenni csak jóval lehet.

Gyönyörű gondolat. Mégis, elhatározásomat, hogy önsanyargatással vezeklek bűneimért, nem adom fel. Igen, hiszek benne, hogy az igazság a vétkek jóvátételéért kiált, és

BOSWELL. "Upon my word, I am at a loss how to act in this world; I cannot determine whether or not I should adopt some profession."

ROUSSEAU. "One must have a great plan."

BOSWELL. "What about those studies on which so much stress is laid? Such as history, for instance?"

ROUSSEAU. "They are just amusements."

BOSWELL. "My father desires me to be called to the Scottish bar; I am certainly doing right in satisfying my father; I have no such certainty if I follow my light inclinations. I must therefore give my mind to the study of the laws of Scotland."

ROUSSEAU. "To be sure; they are your tools, If you mean to be a carpenter, you must have a plane."

BOSWELL. "I do not get on well with my father. I am not at my ease with him."

ROUSSEAU. "To be at ease you need to share some amusement."

BOSWELL. "We look after the planting together."

ROUSSEAU. "That's too serious a business. You should have some amusement that puts you more on an equal footing: shooting, for example. A shot is missed and a joke is made of it, without any infringement of respect. You enjoy a freedom which you take for granted. – Once you are involved in a profession, you must keep on with it even though another, and apparently better, should present itself, If you keep changing, you can achieve nothing."

(I should have observed that when I pushed the conversation on women, Mademoiselle went out, and Monsieur Rousseau said, "See now, you are driving Mademoiselle out of the room." She was now returned.) He stopped, and looked at me in a singular manner. "Are you greedy?"

BOSWELL. "Yes."

hogy ezt a jóvátételt szenvedés árán érhetjük el. Ez minden nép egyetemes hite, a kereszténység alapelve. Immár szabad folyást engedtem kérdéseimnek, hisz amióta elhagytam Angliát, Monsieur Rousseau-n kívül senkivel sem találkoztam, akire rá mertem volna bízni lelkem terheit. Azt kérdeztem tőle: „Udvarolghatok-e Franciaországban vagy Olaszországban az ottani szokások szerint, ahol köztudomású, hogy a férfiak nem veszik zokon, ha valaki a feleségükkel hál? Mi több, nem lennék boldogabb egy ilyen nemzet polgáraként?”

ROUSSEAU: Ezek halott tetemek. Ön is az akar lenni?

Igaza volt.

BOSWELL: De árulja el nekem, élvezhet-e az erényes ember bármiféle előnyt a szenvedélyét kiélő emberrel szemben?

ROUSSEAU: Nem lehet kétségünk afelől, hogy lelki lények vagyunk, és amikor az erényes ember lelke kiszabadul a test börtönéből, megnyugvással telik el. Boldog lelkek társaságát fogja élvezni, és azt mondja majd magában: Ugyanilyen életet éltem eddig. Míg azok, akik csak a test hitvány szenvedélyeit élvezték korábban, elégedetlenek lesznek, és az örömszerzés hiányától fognak szenvedni.

BOSWELL: Szavamra, Uram, elbizonytalanodtam, miként viselkedjek a világban. Válasszak hivatást vagy éljek anélkül?

ROUSSEAU: Nagyszabású terveket szőjön!

BOSWELL: Folytassak történelmi tanulmányokat, például, amit ma oly fontosnak tartanak?

ROUSSEAU: Az csupán szórakozás.

BOSWELL: Apám azt szeretné, ha befolyásos ügyvéd válna belőlem, és mondhatom, közel járok hozzá. De nem vagyok ilyen biztos magamban, amikor a saját hajlamaimról van szó. Így azt hiszem, legjobban teszem, ha a skót törvények tanulmányozásának szentelem magam.

ROUSSEAU: Mindenképpen. Ez a feladata. Az ácsnak

ROUSSEAU. "I am sorry to hear it."

BOSWELL. "Ha! Ha! I was joking, for in your books you write in favour of greed.¹ I know what you are about to say, and it is just what I was hoping to hear. I wanted to get you to invite me to dinner. I had a great desire to share a meal with you."

ROUSSEAU. "Well, if you are not greedy, will you dine here tomorrow? But I give you fair warning, you will find yourself badly off."

BOSWELL. "No, I shall not be badly off; I am above all such considerations."

ROUSSEAU. "Come then at noon; it will give us time to talk."

BOSWELL. "All my thanks." ROUSSEAU. "Good evening."

Mademoiselle carried me to the house of a poor woman with a great many children whom Monsieur Rousseau aids with his charity. I contributed my part. I was not pleased to hear Mademoiselle repeat to the poor woman just the common consolatory sayings. She should have said something singular.

SATURDAY 15 DECEMBER. At seven in the morning I got on horseback and rode about a league to St. Sulpice, where I saw the source of the Reuse, the river which runs through the Val de Travers. It is a prodigious romantic place. I could not determine whether the water gushes in an immediate Spring from the rock, or only issues out here, having pierced the mountain, upon which is a lake. The water comes forth with great violence. All around here I saw mountains and rocks as at Hartfell in Annandale. Some of the rocks were in great courses like huge stone walls, along which grew the towering pines which we call pitch firs, and which are much handsomer than the firs of Scotland.

I was full of fine spirits. Gods! Am I now then really the friend of Rousseau? What a rich assemblage of ideas! I relish my felicity truly in such a scene as this. Shall I not truly relish it at

gyalura van szüksége.

BOSWELL: Apámmal nem jó a viszonyom. Feszélyez.

ROUSSEAU: Ahhoz, hogy élvezzék egymás társaságát, közös szórakozást kell keresniük.

BOSWELL: Együtt kezeljük a birtokot.

ROUSSEAU: Az túl komoly, üzletszerű. Valami közös mulatságot kell találni. Mint például a vadászat: még egy elvétett lövés is tréfálkozáshoz vezethet, és nem kötelező tisztelettudóan viselkedni. Most a szabadságot, melyet élvez, készpénznek veszi, de amint egy hivatást választ, ahhoz ragaszkodnia kell még akkor is, ha később egy másik – úgy tűnhet, kedvezőbb – elfoglaltság lehetőségként felmerül. Ha ilyenkor mindig vált, egyik területen sem fog elérni semmit.

(Fontos megjegyezni, hogy amikor a beszélgetést a nők irányába tereltem, a Mademoiselle kiment a szobából, és Monsieur Rousseau így korholt: „Látja, elűzte.” De az asszony most visszatért.) Rousseau rám nézett és sajátos hangsúllyal azt kérdezte: „Falánk ember Ön?”

BOSWELL: Igen, az vagyok.

ROUSSEAU: Szomorúan hallom.

BOSWELL: Bocsánat, csak ugratom. Tudniillik a könyveiben Ön előnyben részesíti a falánkságot a hiúsággal szemben. De tudom, mit akart mondani, és éppen ez az, amit hallani szeretnék. Arra számítok, hogy meghív ebédre. Nagyon szeretnék együtt étkezni Önnel.

ROUSSEAU: Nos, ha nem falánk, holnap itt ebédelhet. De figyelmeztetnem kell, nem sok öröme lesz benne.

BOSWELL: Ellenkezőleg. Csak a társaság érdekel.

ROUSSEAU: Akkor keressen fel délben, hogy legyen időnk beszélgetni.

BOSWELL: Hálásan köszönöm a meghívást.

ROUSSEAU: Jó estét.

Auchinleck? I was quite gay, my fancy was youthful, and vented its gladness in sportive sallies. I supposed myself in the rude world. I supposed a parcel of young fellows saying, "Come, Boswell, you'll dine with us today?" "No, gentlemen, excuse me; I'm engaged. I dine today with Rousseau." My tone, my air, my native pride when I pronounced this! Temple! You would have given half a guinea to see me at that moment.

I returned to my inn, where I found the Court of Justice of the vallon assembled. I entered and was amused to hear a Justice of Peace and honest farmers and a country minister all talking French.

I then went to Monsieur Rousseau. "I hope your health is better today."

ROUSSEAU. "Oh, don't speak of it."

He seemed unusually gay. Before dinner we are all so, if not made to wait too long. A keen appetite gives a vivacity to the whole frame.

I said, "You say nothing in regard to a child's duties towards his parents. You tell us nothing of your Emile's father."

ROUSSEAU. "Oh, he hadn't any. He didn't exist." It is, however, a real pity that Monsieur Rousseau has not treated of the duties between parents and children. It is an important and a delicate subject and deserves to be illustrated by a sage of so clear a judgment and so elegant a soul.

He praised *The Spectator*. He said, "One comes across allegories in it. I have no taste for allegories, though your nation shows a great liking for them."

I gave him very fully the character of Mr. Johnson. He said with force, "I should like that man. I should respect him. I would not disturb his principles if I could. I should like to see him, but from a distance, for fear he might maul me." I told him how averse Mr. Johnson was to write, and how he had his levee. "Ah,"

A Mademoiselle egy sokgyermekes szegény asszony házához kísért, akit Monsieur Rousseau anyagilag támogat. Kiegészítettem az alamizsnát magam is, de nem esett jól hallanom, ahogy a Mademoiselle csak az ilyenkor szokásos vigasztaló szavakat ismételt. Kifejezhette volna együttérzését egyénibb módon is.

DECEMBER 15, szombat

Reggel hétkor lóra ültem, és vagy három mérföldet tettem meg, hogy láthassam a völgyön végigfutó folyó, a Reuse eredetét St. Sulpice-nél. A táj elbűvölő, romantikus. Nem lehet megállapítani, hogy a folyó egy zubogó forrásból táplálkozik-e vagy a sziklákon átszüremkedve alkot egy kis tavat. Körül mindenfelé olyan hegyeket látni, mint az Annandale-völgyben a Hart Fell csúcsról. Néhány szikla úgy sorakozik, mintha egy óriás kőfalat alkotna, és a sziklaalakzatok fölé szurokfenyők tornyosulnak, sokkal szebbek, mint a mi skóciai erdei fenyőink.

Széles jókedvem támadt. Atyaisten! Csakugyan Rousseau barátjának mondhatom magam? A legkülönfélébb gondolatok hatalmasodtak el rajtam. Minden tagomat átjárta a boldogság érzete. De vajon megőrzöm-e majd mindezt otthon is? Ifjúi vidám képzeletemben kárörvendő tréfával álltam bosszút az engem körülvevő ronda világon. Elképzeltem, ha fiatal ismerőseim ebédre invitálnak, azt mondom majd: „Bocsássanak meg, uraim, nem érek rá, ma Rousseau-nál ebédelek.” Barátom! Ha hallottad volna azt a hangsúlyt, modort, büszkeséget, ahogy ezt képzeletemben bejelentem. Nem sajnáltál volna egy fél aranyat, ha láthatsz e pillanatban.

A fogadóba visszatérve a völgy igazságügyi ülésére csöppentem be. Élveztem, ahogy érkezésemkor a békebíró, a becsületes gazdák és a helyi tiszteletes a franciát beszéltek.

Aztán felkerestem Monsieur Rousseau-t. „Remélem, ma jobb

said he, “I understand. He is a man who enjoys holding forth.” I told him Mr. Johnson’s bon mot upon the innovators: that truth is a cow which will yield them no more milk, and so they are gone to milk the bull. He said, “He would detest me. He would say, ‘Here is a corrupter: a man who comes here to milk the bull.’”

I had diverted myself by pretending to help Mademoiselle Le Vasseur to make the soup. We dined in the kitchen, which was neat and cheerful. There was something singularly agreeable in this scene. Here was Rousseau in all his simplicity, with his Armenian dress, which I have surely mentioned before now. His long coat and nightcap made him look easy and well.

Our dinner was as follows: 1. A dish of excellent soup. 2. A bouilli of beef and veal. 3. Cabbage, turnip, anti carrot. 4. Cold pork. 5. Pickled trout, which he jestingly called tongue. 6. Some little dish which I forget. The dessert consisted of stoned pears and of chestnuts. We had red and white wines. It was a simple, good repast. We were quite at our ease. I sometimes forgot myself and became ceremonious. “May I help you to some of this dish?”

ROUSSEAU. “No, Sir. I can help myself to it.”

Or, “May I help myself to some more of that?”

ROUSSEAU. “Is your arm long enough?”

A man does the honours of his house from a motive of vanity. He does not want it forgotten who is the master. I should like every one to be his own master, and no one to play the part of host. Let each one ask for what he wants; if it is there to give, let him be given it; otherwise, he must be satisfied without. Here you see true hospitality.”

BOSWELL. “In England, it is quite another matter. They do not want to be at ease; they are stiff and silent, in order to win respect.”

egészségnek örvend, uram.”

ROUSSEAU: Ó, ne is beszéljünk az egészségről.

Kimondottan jókedvűnek találtam. De ebéd előtt mindenki kedélyes, ha nem kell hosszan várakoznia. A mardosó étvágy felélénkít.

Így szóltam: „Ön semmit nem árul el Emile apjáról. Mi a gyermek kötelessége a szülők felé?”

ROUSSEAU: Ó, hát nem volt neki apja. Nem létezett.

Őszintén sajnálom, hogy Monsieur Rousseau a kötelességek tárgyalásánál nem foglalkozik a gyerek-szülő viszonytal. Egy ilyen fontos és érzékeny téma megérdemelné, hogy a tiszta ítélőerejű és nemes lelkületű bölcs kifejtse róla a véleményét.

A *Spectator* című lapot dicsérte. Azt mondta: „Jók benne az allegorikus párhuzamok. Nekem ehhez nincs érzékem, de az Ön népe, úgy látszik, igen kedveli ezt a stílust.”

Doktor Johnsonról részletes személyleírást adtam neki. Szenvedéllyel kiáltott fel: „Ez az ember tetszene nekem. Tisztelném. Nem boncolgatnám az elveit, ha lehet, de szeretnék vele találkozni. De tisztes távolságot tartanék, nehogy ledorongoljon.”

Elmondtam neki, mennyire irtózik Doktor Johnson az írástól, és hogy bánik a látogatóival. „Hát persze – válaszolt Rousseau. – Értem. Élvezi, ha szónokolhat.” Előadtam Doktor Johnson szellemes megjegyzését az újítások kapcsán, miszerint az igazság egy olyan tehén, amelyik nem ad többé tejet, ezért a bikát kezdik fejni. Rousseau így válaszolt: „Akkor engem megvetne. Azt mondaná, itt egy korrupst ember, aki a bikát akarja megfejni.”

Hogy másra tereljem a figyelmet, Mademoiselle Le Vasseurnek kezdtem segítkezni a leves előkészítésében. A takarosn berendezett konyhában ebédeltünk. Volt valami egyedülállóan nyájas ebben a jelenetben: talán Rousseau kimért egyszerűsége és örmény kaftánja, amiről bizonyára tettem már

ROUSSEAU. "In France, you find no such gloom among people of distinction. There is even an affectation of the utmost liberty, as though they would have you understand, 'We stand in no fear of losing our dignity.' That is a more refined form of self-esteem."

BOSWELL. "Well, and do you not share that yourself?"

ROUSSEAU. "Yes, I confess that I like to be respected; but only in matters of importance."

BOSWELL. "You are so simple. I expected to find you quite different from this: the Great Rousseau. But you do not see yourself in the same light as others do. I expected to find you enthroned and talking with a grave authority."

ROUSSEAU. "Uttering oracles? Ha! Ha! Ha!"

BOSWELL. "Yes, and that I should be much in awe of you. And really your simplicity might lay you open to criticism; it might be said, 'Monsieur Rousseau does not make himself sufficiently respected.' In Scotland, I assure you, a very different tone must be taken to escape from the shocking familiarity which is prevalent in that country. Upon my word, I cannot put up with it. Should I not be justified in forestalling it by fighting a duel with the first man who should treat me so, and thus live at peace for the rest of my life?"

ROUSSEAU. "No. That is not allowable. It is not right to stake one's life on such follies. Life is given us for objects of importance. Pay no heed to what such men say. They will get tired of talking to a man who does not answer them."

BOSWELL. "If you were in Scotland, they would begin at the very start by calling you Rousseau; they would say, 'Jean Jacques, how goes it?' with the utmost familiarity."

ROUSSEAU. "That is perhaps a good thing."

BOSWELL. "But they would say, 'Poll! Jean Jacques, why do you allow yourself all these fantasies? You're a pretty man to put

említést. A kaftán és a hálósipka egy egészséges ember benyomását keltették.

Az ebéd a következőből állt: 1. Ízletes leves. 2. Párolt marha és borjú. 3. Káposzta, fehér- és sárgarépa. 4. Hideg sertéssült. 5. Ruszli pisztrángból, amit ő tréfásan nyelvnek hívott. 6. Valami jelentéktelen fogás, ami nem jut eszembe. Desszertként körtégerezdek és gesztenye. Vörös és fehér bort ittunk mellé. Egyszerű, de kiadós ebéd volt. Kellemesen telt az idő. Egyszer-egyszer megfeledeztem magamról, és udvariaskodni kezdtem. „Uram, szedhetek ebből Önnek is?”

ROUSSEAU: Köszönöm, uram, kiszolgálom magam.

Vagy: „Szedhetek még ebből?”

ROUSSEAU: Ha eléri ... Az emberek hiúságból töltik be a házigazda szerepét, igyekeznek emlékeztetni a vendéget rá, ki van otthon. Én úgy szeretem, ha mindenki a maga ura, és senki nem érzi magát vendégnek. Kérjen bárki bármit, legyen kielégítve, ha van miből. Ha nincs, elégedjen meg anélkül. Ebben áll az igazi vendégszeretet.

BOSWELL: Angliában ez egészen másképp van. Senki nem helyezkedik kényelembe, mindenki merev és bölcsen hallgat, mert úgy hiszi, így nyer megbecsülést.

ROUSSEAU: A francia nemesség közt nem uralkodik ilyen komor hangulat, sőt kifejezetten a szabad viselkedést kedvelik, mintha azt mondanák: Nem aggódunk afelől, hogy méltóságunk csorbul-e. Ez az önbecsülésnek egy magasabb foka.

BOSWELL: Ön is ezt a nézetet osztja?

ROUSSEAU: Nos, megvallom, ha nagyra becsülnek, örülök, de csak fontos ügyekben.

BOSWELL: Ön olyan egyszerűen él. Egész másra számítottam; a Nagy Rousseau, gondoltam. Azt hittem, majd trónuson ülve prédikál. Mégis, Ön nem így látja saját magát?

ROUSSEAU: Még hogy én prédikálok!

forward such claims. Come, come, settle down in society like other people.' And they would say it to you with a sourness which I am quite unable to imitate for you."

ROUSSEAU. "Ah, that's bad."

There he felt the thistle, when it was applied to himself on the tender part. It was just as if I had said, "Hoot, Johnnie Rousseau man, what for hae ye sae mony figmagairies? Ye're a bonny man indeed to mauk siccan a wark; set ye up. Canna ye just live like ithier fowk?" It was the best idea could be given in the polite French language of the rude Scots sarcastical vivacity.

BOSWELL. "I have leanings towards despotism, let me tell you. On our estate, I am like an ancient laird, and I insist on respect from the tenants."

ROUSSEAU. "But when you see an old man with white hair, do you, as a young man, have no feelings at all? Have you no respect for age?"

BOSWELL. "Yes. I have even on many occasions been very affable. I have talked quite freely with the tenants."

ROUSSEAU. "Yes, you forgot yourself, and became a man."

BOSWELL. "But I was sorry for it afterwards. I used to think, 'I have lowered myself.'

ROUSSEAU. "Ha! Ha! Ha!"

BOSWELL. "Yesterday I thought of asking a favour of you, to give me credentials as your ambassador to the Corsicans. Will you make me his Excellency? Are you in need of an ambassador? I offer you my services: Mr. Boswell, Ambassador Extraordinary of Monsieur Rousseau to the Isle of Corsica."

ROUSSEAU. "Perhaps you would rather be King of Corsica?"

BOSWELL: Igen, és azt hittem, majd félelemmel vegyes tisztelettel bámulom Önt. Az egyszerűség ugyanakkor sebezhetővé teszi Önt. Valaki azt mondhatja: Monsieur Rousseau nem tesz meg mindent azért, hogy megbecsülésnek örvendjen. Skóciában, efelől biztosíthatom, egész más magatartást kell tanúsítani, ha az ember el akarja kerülni az országban mindenütt jellemző közönségességet. Szavamra, ki nem állhatom a modorosságot. Nem lenne igazam, ha párbajra hívnám az első személyt, aki modoroskodva viselkedik velem? Aztán nyugalomban élhetnék életem végéig.

ROUSSEAU: Nem, az megengedhetetlen lenne. Az ember nem teheti kockára az életét ostobaságok miatt. Életünket fontos ügyek elintézésére kell szentelnünk. Ne foglalkozzon vele, mit mondanak a háta mögött. A kritikák élüket vesztik, ha nem reagál rájuk.

BOSWELL: Ha Skóciában élne, először udvariasan kezelnék, aztán mindenki bizalmaskodna Önnel. Hogy van, Jean Jacques?

ROUSSEAU: Ez még nem baj.

BOSWELL: De aztán azt mondanák: Szegény, Jean Jacques! Miért ábrándozik? Bátor, hogy ilyesmiket állít, de illeszkedjen be a társadalomba, ahogy mindenki más. És mindezt olyan modorban vágnák a fejéhez, hogy még utánozni sem tudom franciául.

ROUSSEAU: Ez már baj...

Amint a bogáncs érzékeny ponton érintette, rögtön fájt neki. Anyanyelvemen így fogalmaztam volna: „Hoot, Johnnie Rousseau man, what for hae ye sae mony figmagairies? Ye're a bonny man indeed to mauk siccan a wark; set ye up. Canna ye

BOSWELL. “On my word! Ha! Ha! Not I. It exceeds my powers” (with a low bow). “All the same, I can now say, ‘I have refused a crown.’”

ROUSSEAU. “Do you like cats?”

BOSWELL. “No.”

ROUSSEAU. “I was sure of that. It is my test of character. There you have the despotic instinct of men. They do not like cats because the cat is free and will never consent to become a slave. He will do nothing to your order, as the other animals do.”
BOSWELL. “Nor a hen, either.”

ROUSSEAU. “A hen would obey your orders if you could make her understand them. But a cat will understand you perfectly and not obey them.”

BOSWELL. “But a cat is ungrateful and treacherous.”

ROUSSEAU. “No. That’s all untrue. A cat is an animal that can be very much attached to you; he will do anything you please out of friendship. I have a cat here. He has been brought up with my dog; they play together. The cat will give the dog a blow with his tail, and the dog will offer him his paw.” (He described the playing of his dog and cat with exquisite eloquence, as a fine painter draws a small piece.) He put some victuals on a trencher, and made his dog dance round it. He sung to him a lively air with a sweet voice and great taste. “You see the ballet. It is not a gala performance, but a pretty one all the same.” I think the dogs name was Sultan. He stroked him and fed him, and with an arch air said, “He is not much respected, but he gets well looked after.”

BOSWELL. “Suppose you were to walk in upon a drinking-

just live like ither fowk?”¹¹ Hogy adhattam volna vissza udvarias francia nyelven a maró skót gúnyt.

BOSWELL: Hadd áruljam el, hogy hajlok az önkényuralomra. A birtokunkon úgy viselkedem, mint egy ősi földesúr, és ragaszkodom hozzá, hogy a bérlők tiszteletet tanúsítsanak irántam.

ROUSSEAU: És ha egy ősz hajú öreggel találkozik? Fiatalemberként nem ébred Önben tisztelet?

BOSWELL: De, természetesen. Sokszor beszélgetek nyájas modorban a bérlőkkel. És van, hogy leereszkedem hozzájuk.

ROUSSEAU: És ha megfélelkezik magáról, rögtön durva férfi lesz?

BOSWELL: De azután megbánom. Úgy érzem, megaláztam magam.

Ezen Rousseau jót nevetett.

BOSWELL: Tegnap meg akartam kérni egy szívességre. Tegyen meg nagykövetnek Korzikán. Nincs szüksége a szolgálataimra? Ajánlom magam: Mr. Boswell, Monsieur Rousseau korzikai nagykövete, különleges megbízott.

ROUSSEAU: Nem lenne mindjárt Korzika királya?

BOSWELL: Szavamra, Uram, semmiképp. Az meghaladná a képességeimet... Így legalább elmondhatom magamról, hogy visszautasítottam a koronát.

Azzal mélyen meghajoltam.

ROUSSEAU: Szereti Ön a macskákat?

BOSWELL: Nem, Uram.

ROUSSEAU: Rögtön gondoltam. A személyiségéből következik. Ebben érhető tetten a férfiak zsarnoki ösztöne.

11 *A fentiek megismétlése skót dialektusban, köznyelvi stílusban.*

party of young folk, who should treat you with ridicule, would you be above minding it?"

ROUSSEAU. "It would put me out of countenance. I am shy by nature. I have often, for example, been overcome by the raillery of women. A party such as you describe would be disagreeable to me. I should leave it." I was comforted to find that my sensibility is not despicable weakness.

BOSWELL. "The Anglican Church is my choice."

ROUSSEAU. "Yes. It is no doubt an excellent religion, but it is not the Gospel, which is all simplicity. It is another kind of religion."

BOSWELL. "The Gospel, at the outset, was simple but rigorous too, as when Paul says it is better not to marry than to marry."

ROUSSEAU. "Paul? But that is not the Gospel."

BOSWELL. "Then you have no liking for Paul?"

ROUSSEAU. "I respect him, but I think he is partly responsible for muddling your head. He would have been an Anglican clergyman."

BOSWELL. "Mr. Johnson is a Jacobite, but he has a pension of £300 sterling from the King."

ROUSSEAU. "He ought not to have accepted a pension."

BOSWELL. "He says that he does not drink the health of King James with the wine given him by King George."

ROUSSEAU. "But you should not employ the substance given you by this wine in attacking King George."

Mademoiselle said, "Shall you, Sir, see Monsieur de Voltaire?"

BOSWELL. "Most certainly." (To Rousseau.) "Monsieur de Voltaire has no liking for you. That is natural enough."

ROUSSEAU. "Yes. One does not like those whom one has greatly injured. His talk is most enjoyable; it is even better than his books."

Azért nem szeretik a macskát, mert a macska szabad és nem kényszeríthető odaadásra. Semmit nem tesz parancsra, ahogy más állatok.

BOSWELL: A tyúk sem, ha már itt tartunk.

ROUSSEAU: A tyúk szót fogadna, ha megértené a parancsot, míg a macska tökéletesen megérti az ember szándékát, csak nem hajlandó végrehajtani.

BOSWELL: De a macska hálátlan és álnok.

ROUSSEAU: Ez egyáltalán nem igaz. A macska tud hűséges és ragaszkodó lenni. Mindent megtesz, hogy az ember kedvében járjon, de pusztán barátságból. Van macskám. A kutyámmal nőtt fel itt, sokat játszanak együtt. A macska csiklandozza a kutyát a farkával, a kutya meg pofozkodik a mancsával.

A két állat hancúrozását olyan érzékletesen írta le, ahogy a jó festő egy miniatűr képet rajzol meg. Némi ételt rakott egy fatányérra, a kutya körbeszaglászta. Gazdája egy élénk áriát is énekelt hozzá, kellemes hangon, jó ízléssel. „Látja ezt a táncot? Nem gálaelőadás, de kedves darab.” Azt hiszem, a kutyát Szultánnak hívták. Evés közben Rousseau megsimogatta és ravaszok mosollyal annyit mondott: „Nem sokra becsüljük, de gondját viselem.”

BOSWELL: Tegyük fel, hogy egy fiatalemberekből álló iszogató társaságba csöppen, akik kinevetik Önt. Felülemelkedne a sértettségén?

ROUSSEAU: Zavarba ejtene, mert természetemből fakadóan szégyellős vagyok. A nők tréfás csipkelődése például gyakran elbátortalanít. Az Ön által körülírt társaság nagyon kedvemet szegné. Azonnal otthagynám őket.

Megnyugvással töltött el, hogy saját érzékenységem nem megvetésre méltó gyöngeség.

BOSWELL: Én az anglikán egyházat választom.

ROUSSEAU: Semmi kétség, kitűnő felekezet, de nem ez az

BOSWELL. "Have you looked at the Philosophical Dictionary?"

ROUSSEAU. "Yes."

BOSWELL "And what of it?"

ROUSSEAU. "I don't like it. I am not intolerant, but he deserves –" (I forget his expression here.) "It is very well to argue against men's opinions; but to show contempt, and to say, 'You are idiots to believe this,' is to be personally offensive. – Now go away."

BOSWELL. "Not yet. I will leave at three o'clock. I have still five and twenty minutes."

ROUSSEAU. "But I can't give you five and twenty minutes."

BOSWELL. "I will give you even more than that."

ROUSSEAU. "What! of my own time? All the kings on earth cannot give me my own time."

BOSWELL. "But if I had stayed till tomorrow I should have had five and twenty minutes, and next day another five and twenty. I am not taking those minutes. I am making you a present of them."

ROUSSEAU. "Oh! You are not stealing my money, you are giving it to me." He then repeated part of a French satire ending with "Anti whatever they leave you, they count as a gift."

BOSWELL. "Pray speak for me, Mademoiselle." (To Rousseau.) "I have an excellent friend here."

ROUSSEAU. "Nay, but this is a league."

BOSWELL. "No league at all." Mademoiselle said, "Gentlemen, I will tell you the moment the clock strikes."

ROUSSEAU. "Come; I need to take the air after eating."

We walked out to a gallery pendant upon his wall.

BOSWELL. "In the old days I was a great mimic. I could imitate every one I saw. But I have left it off."

ROUSSEAU. "It is a dangerous talent, for it compels one to

evangéliumi út. Az a tökéletes egyszerűség, emez csak vallás.

BOSWELL: Az Evangélium a kezdetekben egyszerű volt és szigorú. Mint például amikor Pál azt mondja, hogy jobb nem megházasodni, mint megházasodni.

ROUSSEAU: Pál? De hisz ő nem az Evangélium.

BOSWELL: Ezek szerint nem kedveli Szent Pált?

ROUSSEAU: Tiszteletben tartom, de úgy hiszem, ő is tehet róla, hogy az Ön fejében nincs rend. Belőle tökéletes anglikán egyházfi vált volna.

BOSWELL: Doktor Johnson Jakab-párti, mégis 300 font sterling nyugdíjat kap a királytól.

ROUSSEAU: Nem lett volna szabad elfogadnia.

BOSWELL: Azt mondja, nem iszik Jakab király egészségére abból a borból, amit III. György ad neki.

ROUSSEAU: Mégsem lenne szabad igénybe vennie a támogatást, ha kritizálja a királyt.

A Mademoiselle itt közbeszólt: „Uram, meglátogatja Monsieur Voltaire-t is?”

BOSWELL: Minden bizonnyal. Monsieur Voltaire nem kedveli Önt, Uram. Érthető módon.

ROUSSEAU: Igen, az ember nem szereti azt, akit egyszer mélyen megsértett. De ügyesen beszél, szóban még érdekesebb, mint a könyvei.

BOSWELL: Tanulmányozta már *Filozófiai szótárát*?

ROUSSEAU: Igen.

BOSWELL: És hogy vélekedik róla?

ROUSSEAU: Nem tetszik. Nem vezet politikai türelmetlenség, de megérdemelné, hogy eljárást indítsanak ellene. Az rendben van, ha mások véleménye ellen érvelünk, de azt mondani, hogy örült, aki hisz, vitapartnerünk személyiségét sérti. Ám most arra kérem, távozzon.

BOSWELL: Még nem járt le az időm. Háromig maradok.

seize upon all that is small in a character.”

BOSWELL. “True. But I assure you there was a nobleness about my art, I carried mimicry to such a point of perfection. I was a kind of virtuoso. When I espied any singular character I would say, ‘It must be added to my collection.’”

He laughed with all his nerves: “You are an odd character.”

BOSWELL. “I am a physiognomist, believe me. I have studied that art very attentively, I assure you, and I can rely on my conclusions.” He seemed to agree to this.

ROUSSEAU. “Yet I think the features of the face vary between one nation and another, as do accent and tone of voice; and these signify different feelings among different peoples.” This observation struck me as new and most ingenious.

BOSWELL. “But in time one learns to understand them.”

ROUSSEAU. “The roads are bad. You will be late.”

BOSWELL. “Take the bad parts on foot; the last league of the way is good. – Do you think that I shall make a good barrister before a court of justice?”

ROUSSEAU. “Yes. But I regret that you have the talents necessary for defending a bad case.”

BOSWELL. “Have you any commands for Italy?”

ROUSSEAU. “I will send a letter to Geneva for you to carry to Parma.”

BOSWELL. “Can I send you anything back?”

ROUSSEAU. “A few pretty tunes from the opera.”

BOSWELL. “By all means. Oh, I have had so much to say, that I have neglected to beg you to play me a tune.”

ROUSSEAU. “It’s too late.”

MADAMOISELLE. “Sir, your man is calling for you to start.” Monsieur Rousseau embraced me. He was quite the tender Saint-Preux. He kissed me several times, and held me in his arms with elegant cordiality. Oh, I shall never forget that I have been thus.

Van még huszonöt percem.

ROUSSEAU: De én nem kívánok Önre még huszonöt percet fordítani.

BOSWELL: Én ennél Önre sokkal többet szánok.

ROUSSEAU: A saját időmből? A Föld összes királya sem foszthat meg a saját időmtől.

BOSWELL: Ám ha még holnap is meglátogatnám, szánna rám huszonöt percet. Ha holnapután is, akkor ismét. Mivel ettől eltekintek, így Önnek ajándékozom azt az időt, amikor nem keresem fel.

ROUSSEAU: Ó, szóval nem lop tőlem, sőt pénzzel ajándékoz meg, ha meghagyja az erszényem?

Itt elismételt egy francia gúnyverset, amely így végződött: „És amit meghagynak neked, ajándéknak szánják.”

BOSWELL: Könyörgöm, Mademoiselle, álljon mellém. Az Ön személyében remélek pártfogót.

ROUSSEAU: Mi ez? Összeesküvés?

„Semmi összeesküvés – mondta a Mademoiselle. – Jelezni fogom Önöknek, amint elüti a hármat.”

ROUSSEAU: Menjünk ki, friss levegőre van szükségem evés után.

Kimentünk az erkélyfolyosóra.

BOSWELL: Régen nagy mókamester voltam. Bárkit utánozni tudtam, de felhagytam vele.

ROUSSEAU: Veszélyes képesség, mert arra ösztönzi, hogy mindenki hibáját észrevegye.

BOSWELL: Igaza van, de biztosíthatom, kifinomult művészetnek tekintetem az utánczást. Virtuozitásommal a tökéletességig csiszoltam. Bármikor, ha egyéni karakterrel találkoztam, igyekeztem felvenni a repertoárba.

Rousseau tisztá szívából felnevetett: „Hisz saját maga is egy fura karakter.”

ROUSSEAU. "Good-bye. You are a fine fellow."

BOSWELL. "You have shown me great goodness. But I deserved it."

ROUSSEAU. "Yes. You are malicious; but 'tis a pleasant malice, a malice I don't dislike. Write and tell me how you are."

BOSWELL. "And you will write to me?"

ROUSSEAU. "I know not how to reach you."

BOSWELL. "Yes, you shall write to me in Scotland."

ROUSSEAU. "Certainly; and even at Paris."

BOSWELL. "Bravo! If I live twenty years, you will write to me for twenty years?"

ROUSSEAU. "Yes."

BOSWELL. "Good-bye. If you live for seven years, I shall return to Switzerland from Scotland to see you."

ROUSSEAU. "Do so. We shall be old acquaintances."

BOSWELL. "One word more. Can I feel sure that I am held to you by a thread, even if of the finest? By a hair?" (Seizing a hair of my head.)

ROUSSEAU. "Yes. Remember always that there are points at which our souls are bound."

BOSWELL. "It is enough. I, with my melancholy, I, who often look on myself as a despicable being, as a good-for-nothing creature who should make his exit from life – I shall be upheld for ever by the thought that I am bound to Monsieur Rousseau. Good-bye. Bravo! I shall live to the end of my days."

ROUSSEAU. "That is undoubtedly a thing one must do. Good-bye."

Mademoiselle accompanied me to the outer door. Before dinner she told me, "Monsieur Rousseau has a high regard for you. The first time you came, I said to him, "That gentleman has an honest face. I am sure you will like him." I said, "Mademoiselle is a good judge." "Yes," said she, "I have seen

BOSWELL: Higgye el, arc alapján jó emberismerő vagyok. Figyelmesen tanulmányoztam e művészetet, és biztosíthatom, meg lehet bízni a következtetéseimben.

Rousseau, úgy tűnt, elfogadja az állításomat: „Mégis, úgy gondolom, a személyiség jegyei minden nemzetnél más és más arcvonásokban, hanghordozásban és dialektusban tükröződnek. És ezek a különböző népeknél különböző érzéseket keltenek.”

Ez a megfigyelés számomra teljesen újnak és zseniálisnak hatott.

BOSWELL: De idővel elsajátíthatjuk az egyedi vonásokat.

ROUSSEAU: Rosszak az utak. El fog késni.

BOSWELL: Ahol nagyon rossz, majd gyalog megyek. Az utolsó három mérföld kifogástalan. Gondolja, hogy jó törvénytudó ügyvéd válna belőlem?

ROUSSEAU: Igen. De attól tartok, hogy a rossz ügyek védelméhez van Önben tehetség.

BOSWELL: Van számomra valami megbízatása Itáliában?

ROUSSEAU: Küldök egy levelet Genfbe, azt vigye el, kérem, Pármába.

BOSWELL: Küldhetek onnan valamit ide?

ROUSSEAU: Operakottát.

BOSWELL: Feltétlenül. Ó, oly sok mindenről akartam Önnel beszélni, hogy elfelejtettem megkérni rá, játsszon valamit a csembalón.

ROUSSEAU: Már késő.

MADemoISELLE: Uram, a házigazda arra kéri Önt, hogy távozzon.

Monsieur Rousseau gyöngéd Saint-Preux-ként ölelt át. Többször megcsókolt és elegáns szívéllyességgel karolt belém. Ó, azt a pillanatot soha nem feledem.

ROUSSEAU: Minden jót! Ön kiváló ember.

BOSWELL: Nagy jószággal ajándékozott meg. Remélem,

strangers enough in the twenty-two years that I have been with Monsieur Rousseau, and I assure you that I have sent many of them packing because I did not fancy their way of talking.” I said, “You have promised to let me have news of you from time to time.” “Yes, Sir.” “And tell me what I can send you from Geneva. Make no ceremony.” “Well, if you will, a garnet necklace.”

We shook hands cordially, and away I went to my inn. My eldest landlady looked at me and said, “Sir, I think you are crying.” This I retain as a true eulogium of my humanity. I replied, “[No.] Yet I am unhappy to leave Monsieur Rousseau. I will see you again in seven years.” I got a-horseback and rode by the house of Monsieur Rousseau. Mademoiselle waited for me at the door, and cried, “Bon voyage; write to us.” Good creature. I rode gravely to Yverdon contemplating how this day will appear to my mind some years hence. I was received cordially by my gallant Baron and my amiable Madame de Brackel; yet did my spirits sink pretty low. No wonder after such a high flow. ♦

kiérdemeltem.

ROUSSEAU: Csakugyan. Ön rossz rosszsmájú személy, de nincs ellenemre. Levélben számoljon majd be róla, merre jár!

BOSWELL: Ön is fog írni?

ROUSSEAU: Hogy érné utol a levelem, ha folyton úton van?

BOSWELL: Rendben. Akkor majd írjon Skóciába!

ROUSSEAU: Feltétlenül. Sőt, Párizsba is, ha kívánja.

BOSWELL: Nagyszerű. Ha még élek húsz évet, húsz éven át fogunk levelezni?

ROUSSEAU: Igen.

BOSWELL: Vizontlátásra. Hét év múlva újra Svájcba jövök, és felkeresem, ha él még.

ROUSSEAU: Hogyne, régi ismerősként fogjuk üdvözölni egymást.

BOSWELL: Csak még egy szóra, Uram. Érezhetem úgy, hogy egy fonál összekapcsol bennünket? Akár ha hajszálvékony is.

A hajamhoz nyúltam.

ROUSSEAU: Igen. Mindig emlékezzen rá, hogy vannak pontok, ahol a lelkünk találkozott.

BOSWELL: Ennyi elég is. Legyek bármennyire melankolikus vagy érezzem magam semmirekellő, megvetendő lénynek, aki el kéne dobja az életet, a gondolat, hogy szálak kötnek Monsieur Rousseau-hoz, örökké éltetni fog. Nagyszerű! Minden jót! Így éljek életem végéig.

ROUSSEAU: Nagyon helyes. A vizontlátásra!

A Mademoiselle a kapuig kísért. Még az ebéd előtt így szólt hozzám: „Monsieur Rousseau nagyra értékeli Önt. Amikor először jött el hozzánk, mondtam neki, hogy becsületes úriembernek tűnik, bizonyára kedvüket lelik majd egymásban.” Asszonyom, Ön nagyszerű ítésez, válaszoltam. „Valóban – így ő. – Rengeteg idegen fordult meg nálunk a huszonkét év alatt, amióta Monsieur Rousseau-val élek, és biztosíthatom, sokakat

A NAGYVILÁG JÚNIUSI SZÁMÁBAN:

SALMAN RUSHDIE Mágia az igazság szolgálatában (Imreh András fordítása)

PLINIO APULEYO MENDOZA Aracatacától Macondóig avagy Gabo múltidézése (Szilágyi Mihály fordítása)

A valóság igézete – Peter Hess Stone amerikai publicista interjúja Gabriel García Márquez kolumbiai íróval

JEAN ROUAUD Az ígélet asszonya (Bodroghi Csilla fordítása)

JEAN-PIERRE SIMÉON versei (Lackfi János fordításai)

MARIAPIA VELADIANO Az élet mellett (Balkó Ágnes fordítása)

SERGE PEY versei (Lackfi János fordításai)

ERDAL ÖZ Bikács kán (Tasnádi Edit fordítása)

Mozart idézése – Gulyás Pál verse Mozart G-moll szimfóniája elé. Albert Zsuzsa beszélgetése Gulyás Klarával, Hubay Miklóssal, Ujfalussy Józseffel, Vásáry Tamással.

MARX JÓZSEF Dánia

KUN TIBOR Vlagyimir Nabokov, a drámaíró

FÖLDES GYÖRGYI Gyergyai Albert világirodalomszemlélete

BODROGHI CSILLA Az ígélet asszonya. (Jean Rouaud: La femme promise)

PETRŐCZI ÉVA Egy nagyon angol saga. (Mary Somaes: A Churchill lány története)

BALKÓ ÁGNES Megbélyegezve. (Mariapia Veladiano: La vita accanto)

szélnek eresztettem, mert nem tetszett az ábrázatuk.” Emlékeztettem ígéletére, miszerint időről időre értesít majd hogylétük felől. „És árulja el, mit küldhetnék Genfből! Ne kerteljen!” Nos, ha ragaszkodik hozzá, egy drágakő nyakláncnak örülnék, válaszolta.

Szívélyesen kezet ráztunk, és visszaindultam a fogadóhoz. Az idős fogadósne, ahogy meglátott, azt mondta: „Uram, Ön könnyezik?” Ezt emberi nivoltom igaz elogiumának tartom. „Nem – válaszoltam. – De szomorú vagyok, hogy el kell hagynom Monsieur Rousseau-t. Csak hét év múlva térhetek vissza ismét.” Lóra ültem, és Monsieur Rousseau háza mellett léptetem el. A Mademoiselle a kapuban állt és sírt: „Bon voyage; írjon majd!” Drága teremtmény. Komor hangulatban mentem Yverdonig, és azon tanakodtam, miképpen fogok majd emlékezni erre a napra évek távlatából. A nemes báró de Brackel és szeretetre méltó felesége szívélyesen fogadott, a lelkem mégis szomorú maradt. Ilyen szárnyaló napok után, nem is csoda.¹² ♦

